

Harbin İkinci Safhası - Adı Henüz Konulmamış Bir Bağımsızlık Savaşına Giderken Enver Paşa ve İttihatçılar

The Second Stage of the War - Enver Pasha and the Unionists on the Way to an Untitled War of Independence

Mehmet Murat Akpek

Dr.

makpek@ompack.com

ORCID: 0000 0002 3115 0568

Gönderim Tarihi: 27.05.2024

Kabul Tarihi: 11.06.2024

Yayımlanma Tarihi: 28.06.2024

Nasıl Atıf Yapılır:

Akpek, Mehmet Murat. "Harbin İkinci Safhası - Adı Henüz Konulmamış Bir Bağımsızlık Savaşına Giderken Enver Paşa ve İttihatçılar". *Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi* 2, sy. 1 (Haziran 2024): 77-128.

Harbin İkinci Safhası - Adı Henüz Konulmamış Bir Bağımsızlık Savaşına Giderken Enver Paşa ve İttihatçılar¹

Mehmet Murat Akpek²

Öz

Enver Paşa tarihimizin en çok tartışılan şahsiyetlerinden birisidir. Osmanlının son dönemine ciddi şekilde damga vuran Paşa'nın aldığı kararlar ve takındığı duruş günümüzde bile çok ciddi tartışmalara yol açmaktadır. Sevenleri ve sevmeyenleri arasındaki çekişme Enver Paşa'nın objektif değerlendirilmesinin önündeki en büyük engeldir. Makalemiz Enver Paşa ile etrafındaki İttihatçıların Birinci Dünya Savaşının kaybedildiğinin anlaşılmasından sonra savaşın ikinci safhasına (bir bağımsızlık savaşına) yönelik çalışmaları olup olmadığının ve varsa bunların neler olduklarının, bu sürece etkilerinin ve bu savaş sırasındaki faaliyetlerinin incelenmesidir. Bir vaka çalışması olarak planladığımız araştırmamızda anlatı yöntemiyle tarih yazımı historiyoğrafi araştırma metodumuz olarak ön plana çıkmıştır. Araştırmamız başta Enver Paşa'nın kişisel mektupları ile dönemin önde gelen aktörlerinin hatıraları olmak üzere birincil ve ikincil kaynaklarla şekillendirilmiştir. Çalışmamızda Enver Paşa ile İttihatçılar savaşın ikinci safhasına yönelik çalışmaları ele almakta ve Enver Paşa ile İttihatçıların birtakım planlamalar yaptıklarını ancak bunların Enver Paşa'nın Kafkasya'ya geçememesi nedeniyle başarıya ulaşamadıklarını ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: *Enver Paşa, İttihat ve Terakki, Kurtuluş Savaşı, Karakol Cemiyeti*

1 Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında 2023 yılında yazılmış doktora tezinden türetilmiştir.

2 Dr., makpek@ompack.com, ORCID: 0000 0002 3115 0568

The Second Stage of the War - Enver Pasha and the Unionists on the Way to an Untitled War of Independence

Abstract

Enver Pasha has been one of the most disputed personalities of recent Turkish history. The stance and decisions made by the Pasha, who severely marked the last decade of the Ottoman State, cause serious debates even today. The conflict between his supporters and opponents is the biggest obstacle to the objective evaluation of Enver Pasha. The main purpose of this article is to examine whether Enver Pasha and the Unionists worked for the second phase of the war (an independence war) after it was understood that the First World War was lost, and if so, the nature of the framework of these preparations, their effects on these processes and activities during this war. In the thesis, which was planned as a case study, historiography has been adopted as the research method. Both primary and secondary sources have been utilized, especially the personal letters of Enver Pasha and the memoirs of the leading actors of the time. In the first part of the study, the efforts of Enver Pasha and the Unionists towards the second phase of the war and their unsuccessful results were discussed. The analysis suggested that Enver Pasha and the Unionists made important planning for the second phase however these were not concluded as the Pasha could not reach to the Caucasus.

Keywords: *Enver Pasha, Union and Progress, Independence War, Karakol Society*

1. Giriş

Tarih kitaplarımız Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin ardından Gazi Mustafa Kemal ve silah arkadaşları önderliğinde gerçekleştirilen Kurtuluş Savaşı hakkında oldukça geniş bir literatüre sahiptir. Ancak aynı kitaplarda Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı 30 Ekim 1918 ile Atatürk'ün Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919 arasında neler yaşandığına dair çok fazla bilgi ve belge bulunmamaktadır. Oysa Sivas Kongresi'ne kadar, hatta bir adım daha ileri gidersek 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'ne kadar Anadolu'da ulusal bir bütünlükten söz etmek kolay değildir. 16 Mart 1920'de İstanbul İngilizler tarafından resmen işgal edilip Meclis-i Mebusan dağıtılmasa Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanması da, büyük bir olasılıkla, mümkün olamayacaktı. Dolayısıyla bir yıllık bu geçiş döneminde yaşananları görmezden gelmek, bunun takip eden dönemi etkilemediğini varsaymak yanlış olacaktır.

Diğer yandan, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılından Birinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1918 yılına kadar geçen sürede ülkenin mutlak hâkimi olan İttihat ve Terakki Fırkası ve liderlerinin savaşın kaybedileceğini öngörmeleri büyük bir olasılıktır. Balkan Savaşları'nın da harbin ikinci safhasında kazanıldığını her zaman dile getiren Enver Paşa'nın kaybedilen bir savaşın sonrasında yapılacak bir bağımsızlık savaşına yönelik hazırlıklar yaptırması da çok şaşırtıcı olmaz.

Dolayısıyla bu makalenin amacı Enver Paşa ve İttihatçıların büyük harbin kaybedileceğinin anlaşılmasından sonra ikinci safhada yapılacak bir bağımsızlık savaşı için çalışmalar yapıp yapmadıkları sorusunu ele almaktır. Mütareke'nin hemen sonrasında birbiri ardısıra yaşanan gelişmeler bu bağlamda değerlendirilecektir. Ayrıca, liderleri yurtdışına çıktıktan sonra geride kalan İttihatçıların bu bağımsızlık savaşına yönelik faaliyette bulunup bulunmadıkları ve bu süreçte aldıkları roller de bir başka araştırma sorusu olarak konu edilecektir. Makalede yapılan hazırlıklar sorgulanacak, İttihatçıların Kurtuluş Savaşı'nın ilk safhalarına etkileri gözden geçirilecek ve sonraki dönemle ilişkilendirilecektir.

Zürcher *Milli Mücadelede İttihatçılık*³ adlı eserinde Türk bağımsızlık savaşının alt yapısının İttihatçılar tarafından inşa edildiğini iddia ederken Enver Paşa'nın bu süreçteki etkileri üzerine bir yorumda bulunmamaktadır. Zürcher'inkine benzer sınırlı sayıdaki eser de Kurtuluş Savaşı'na yönelik İttihatçıların etkilerini satırlarına yansıtırken, yazarlar İttihatçıları kendi başlarına hareket eden bir organizma gibi görmeyi tercih etmişlerdir. Oysa temeli Osmanlı'nın en gizli örgütlerinden birine dayanan İttihatçıların önemli liderlerinden bağımsız hareket etmesi pek olası görünmemektedir. Bu nedenle, o dönemde askeriyeyi ve istihbaratı tek başına yöneten Enver Paşa'nın bilgisi ve onayı olmadan bu tür bir harekete girişmek pek olası değildir. Araştırmamız burada daha çok Enver Paşa ile İttihatçıların ikinci safha için yaptıkları çalışmaları ve sürece etkilerini araştırmaya yönelmiştir.

Araştırma sırasında Enver Paşa'nın özel mektupları detaylıca incelenmiş ve Paşa hakkında yazılan biyografik çalışmalar gözden geçirilmiştir. **Dönemin önemli** aktörlerinin anılarından veya bu aktörlerle ilgili yayımlanan biyografilerden yararlanılmıştır. Bu döneme önderlik eden askerlerin ve siyasilerin hatıraları gidişatı anlamak ve değerlendirmek açısından çok önemlidir. Karar alma süreçlerinde önemli rol oynamaları yazdıklarının değerlerini oldukça kıymetli kılmıştır. Son olarak döneme ait

3 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, trc. N. Salihoğlu (İstanbul: Bağlam Yay. 1995, II. Baskı).

eserler elden geçirilmiş ve yazılanlar karşılaştırılarak doğrulukları kontrol edilme-ye çalışılmıştır. Araştırmamız İttihatçı liderlerin yurtdışına çıkışından Büyük Millet Meclis'in kuruluşuna kadar geçen süre ile sınırlandırılmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Sander'e göre siyasi tarih; geçmişteki politik olayları, siyasi liderleri, devrimleri, savaşları ve diğer önemli siyasi gelişmeleri inceleyen bir disiplindir⁴. Dolayısıyla, döneme yön veren önemli figürler bu başlık altında incelenmektedir. Bu tür çalışmalar, üzerinde araştırma yapılan konuya dair hislerin ve önyargıların yazıma kolaylıkla hâkim olabildiği bir alandır. Fahir Armaoğlu'nun altını çizerek vurguladığı gibi bu tür araştırmalarda hislerin hâkimiyetini engelleyebilmek için konuları, bilimin objektif ve tarafsız mantık süzgecinden geçirmek gerekir⁵. Üstelik siyasi tarih çalışmalarında bilgiye ve yoruma oldukça dengeli bir biçimde ve birlikte yer verilmelidir. Bunlardan sadece birinin ağırlıklı yer aldığı çalışmaların genellikle eksik veya yanlış olabileceği akıldan çıkarılmamalıdır. Bu nedenle, verilen bilgiler yorumlanmalı ve okuyucunun eksik veya hatalı anlamasının da önüne geçilmeye çalışılmalıdır⁶.

Tüm bunların ışığında, araştırmamız narratif yöntemle tarih yazımı, tarihyografi, olarak biçimlendirilmiştir. Tarihyografi, basit bir ifadeyle, tarihçilerin olayları bir hikâyeye şeklinde anlatması anlamında kullanılmaktadır. Bu yaklaşım, tarihi olayların kronolojik sırayla sunulduğu ve anlatılarının geleneksel bir kurguyla benzerlik gösterdiği bir yol sunar. Tarihçiler, olayların nedenlerini, sonuçlarını ve insanların bu olaylarla nasıl etkileştiğini anlatarak bir bağlama yerleştirir. Bu nedenle de nomotetik olmaktan uzak, idiografik bir disiplin olarak algılanmaktadır⁷. Bu yöntem tarihin daha çekici ve erişilebilir hâle getirilmesi için de kullanılabilir. Başka bir ifadeyle, Tarihyografi, tarihçilerin yöntemleri, kaynakları ve perspektifleri üzerine odaklanır ve tarih yazımının öznelliğine vurgu yapar⁸. Burada tarihçilerin kişisel

4 Oral Sander, *Siyasi Tarih; İlkçağlardan 1918'e* (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), 25-27.

5 Fahir Armaoğlu, *Türk Siyasi Tarihi* (İstanbul: Kronik Kitap, 2017), 7.

6 Sander, *Siyasi Tarih; İlkçağlardan 1918'e*, 16.

7 Eileen H. Tamura, "Narrative History and Theory", *History of Education Quarterly* 51, sy. 2, (2011): 151-152.

8 Hayden White, "Historiography and Historiophoty", *The American Historical Review* 93, sy. 5, (1988), 1194.

yargıları ve perspektifleri göz önünde bulundurulmalı ve tarih yazımının öznelliğiyle ilgili bir farkındalık geliştirilmelidir.

Enver Paşa ve İttihatçılar hakkında yapılan çalışmamız siyasi tarih çalışmalarında sıklıkla kullanılan vaka çalışmasının bir örneğidir. Bir kişi, grup, olay veya fenomen hakkında derinlemesine çalışma olarak tanımlanan vaka çalışmasında genellikle araştırmamızda da kullandığımız gibi nitel yöntemler kullanılmaktadır. Bu tür çalışmalar, bir araştırma probleminin daha önce tartışılmayan yönlerini detaylıca tanımlamak, diğer örneklerle karşılaştırmak, yorumlarda bulunmak ve konuyu anlamak için sıklıkla kullanılmakta ve oldukça verimli bulunmaktadır⁹. Tek bir olaya veya kişiye odaklanıldığı ve onun üzerinde detaylıca çalışıldığı için vaka çalışmaları hâlâ alanın ana araştırma yöntemlerinden biridir. Vaka çalışmaları çalışılan konu hakkında geçerli, anlamlı ve kayda değer çıkarımlarda bulunmalıdır¹⁰.

Vaka araştırmalarında amaç, detaylı bir şekilde betimlemeler yapmak ve durum araştırmasıyla gerçekleri ortaya çıkarmaktır. Bu tür çalışmalarda belirlenen zaman dilimi içerisinde birden çok kişi üzerinde araştırma yapılabileceği gibi tek bir kişi üzerinde de araştırma yapılabilmektedir. Bu tür çalışmalarda, farklı kaynaklardan veriler toplanarak birbirlerini teyit etmelerine özel önem verilmekte, güvenilirlikleri test edilmekte, teyit alınamayan noktalarda da görüşler peşi sıra not olarak düşülmektedir¹¹. İslamoğlu ve Alnıaçık ise vaka çalışmasını bir olayı onu yaşayan kişilerin anlatımlarından elde edilen bilgilerle bir sonuç çıkarma yöntemi olarak tanımlamaktadır¹². Olayları mümkünse gözlemlemek yoksa yaşayanlardan olayın safhalarını öğrenmek araştırmanın özünü oluşturmaktadır. Bu nedenle, bu yöntem Enver Paşa ve İttihatçılar üzerine somut ve derinlemesine bilgi edinmek için yaptığımız çalışmada en uygun çalışma tasarımı olarak öne çıkmaktadır. Verileri toplamak için literatürün taranmasından sonra birincil ve ikincil kaynaklar okunmuş, değerlendirilmiş ve analizleri yapılarak yazıya aktarılmıştır. Metin ve içerik analizleri yapılarak çıkarılan yorumlar araştırmamıza eklenmiştir.

9 Rahime Süleymanoğlu Kürüm, “Uluslararası İlişkilerde Nitel Yöntemlerle Makale Yazımı: Vaka Analizi ve İncelikleri”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 42, sy.1 (2021): 150-152.

10 Sandra Halperin and Oliver Heath, *Political Research Methods and Practical Skills* (New York: Oxford University Press, 2012), 205-208.

11 Gülşah Başol, “Bilimsel Araştırma Süreci ve Yöntem”, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* içinde, haz. Orhan Kılıç ve Mustafa Cinoğlu (İstanbul: Lisans Yay., 2008), 118-123.

12 Ahmet Hamdi İslamoğlu ve Ümit Alnıaçık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım, 2019), 228.

İçerik analizlerinin ağırlıklı olarak resmi, kültürel ve kişisel dokümanların incelenmesini kapsadığı bilinmektedir. Üstelik, Halperin ve Heath, liderlerin mektupları ve hatıraları gibi kişisel belgelerinden elde edilen bilgilerin anket, röportaj, odak grubu çalışmaları gibi veri toplama metotlarına göre daha az yanlılık içereceğini iddia etmektedirler. Örneğin, insanlar röportaj vermeye genellikle önyargıları ile gelmekte ve insanların gözünde kötü görünmemek için gerçekleri saklamaktadırlar. Yani gözlem altında davranışlarını değiştirmektedirler. Dolayısıyla metin analizlerinden insanların gerçek algıları ve tutumlarına ilişkin fikir edinmek çok daha kolaydır¹³.

Bu bağlamda, mektuplar, hatıralar ve resmî yazışmalar gibi birincil kaynaklarda en başta Enver Paşa olmak üzere dönemin önemli siyasi figürleri takip edilmiştir. Bunların olayları nasıl yorumladığı, karar alma mekanizmaları ve onları etkileyen faktörleri anlamak için incelemeler yapılmış ve elde edilen çıkarımlar değerlendirilmiştir. Bulgular, yeni bir perspektifle olayların anlaşılmasına katkıda bulunacak ve siyasi etkilerini tartışacak şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Özellikle vurgulamak gerekir ki çalışmamızda dönemin aktörlerinin hatıralarından oldukça faydalanılmıştır. Dönemi yaşayanlar ve atalarından duyduklarını aktaranlar olmak üzere iki tür hatıra yazarları olduğunu aktaran Alşan ve Akın, bunlardan ilk kısımdakilerin olayların bizzat içinde olmaları nedeniyle daha güvenilir ve yazdıklarının geçerli kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedirler. İkinci kısımda değerlendirilenlerin yazdıklarına kişisel algıların ön plana çıkması, zaman içerisinde kırılmaların yaşanması nedeniyle eksik/yanlış aktarımların olabilmesi ihtimallerine karşı ihtiyatlı yaklaşılması gerekli, ayrıca karşılaştırılmalı ve tarihsel bir tetkikten geçirilmelidir¹⁴. Aynı dönemi yaşayan insanların buldukları tarafa göre farklı anlatımlarda bulunabileceğinden bahseden İslamoğlu ve Alnıaçık, bu dokümanların oldukça dikkatli bir şekilde gözden geçirilmesi ve tutarlılık testine tabi tutulması gerektiğini yazmaktadır¹⁵. İncelediğimiz hatıralarda da bu durum sıklıkla göze çarpmaktadır.

Bir vaka çalışması olarak ele alınan ve historiyoğrafiyi kullanan araştırmamız, doğası gereği birincil ve ikincil kaynaklar irdelenerek oluşturulmuştur. Kapsamlı bir literatür taraması ve önceden ortaya konulan eserlerin/dokümanların derinlemesine ince-

13 Halperin and Heath, *Political Research Methods and Practical Skills*, 319-319.

14 Songül Alşan ve Gülsemin Akın, *Tarih Metodolojisi Tarihi Kaynaklar ve Araştırma Yöntemleri* (İstanbul: Kriter Yay., 2019), 110.

15 İslamoğlu ve Alnıaçık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 228.

lenmesiyle sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Bunlar için tarihi kişiliklerin mektupları, hatıraları, günlükleri ve varsa otobiyografileri incelenmiş, dönemin gazeteleri, yazılan kitaplar, makaleler, akademik çalışmalar ve tezlerden de faydalanılmıştır. Konuya ilişkin tarihi vakalar yaşanan dönemin koşulları içerisinde analiz edilmiş ve elde edilen veriler bütünleştirilmiştir. Tarihi kişilere yönelik çalışmalarda önemli bir veri oluşturan hatıraların ve günlüklerin subjektif olabilecekleri hatırdan çıkarılmamakla birlikte geçerlilikleri başka kaynaklardan mümkün olduğunca sınanmış ve karşılaştırılmıştır. Daha önce bu konuda yapılan çalışmalar ön bilgiye sahip olmamız için yeterli veriyi sağlamıştır. Dolayısıyla bunlar araştırmamızı kolaylaştırmış ve çıkacak sonuçlar hakkında da öngörüler oluşturulabilmiştir.

Makalemizin ilk kısmında, Enver Paşa'nın savaşın ikinci safhasına ilişkin planları anlatılmış, ikinci kısımda resmi olmasa da milli mücadeleyi başlattığını düşündüğümüz İttihatçıların bir organizasyonu olan Karakol Cemiyeti ele alınmıştır. Üçüncü kısımdaysa yine İttihatçılarla yakın ilişkili olduğunu düşündüğümüz savaş sonrası kurulan cemiyetler ve yurdun çeşitli yerlerinde yapılan Kongreler aktarılmıştır. Sonuç bölümünde ise olayların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

3. Enver Paşa - Tek Başına Yeni Bir Başlangıcın Peşinde

1918 yılının 2 Kasım'ını 3 Kasım'a bağlayan gece Enver Paşa beraberinde Talat ve Cemal Paşalar olmak üzere bir Alman gemisiyle ülkeden ayrılmışlardır¹⁶. Talat Paşa'nın yaveri Arif Cemil'e (Denker) göre yurt dışına gitme işi, birkaç başka alternatifle birlikte, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisinin bazı üyeleri tarafından gizli yapılan toplantılarda görüşülmüş ve Mondros'tan memleketin işgali yönünde bir durum ortaya çıkarsa alınan kararlardan en uygun olanının yapılması hususunda fikir birliğine varılmıştır. Buna göre ya yurtdışına çıkılacak ya Doğu Anadolu'da birtakım oluşumlar için çalışılacak ya da İstanbul'da kalınıp gerektiğinde saklanma yoluna gidilecektir¹⁷. Cemal Kutay'a göre ise İttihatçıların yurtdışına çıkmasını yeni Sadrazam Ahmet İzzet Paşa istemiştir¹⁸.

16 Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü İttihat ve Terakki Kâtibi Umumisi* (İstanbul: Destek Yayınevi, 2010), 120.

17 Arif Cemil Denker, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları* (İstanbul: Arma Yay., 1992), 13-14.

18 Cemal Kutay, *Atatürk Enver Paşa Hadisesi - Talat Paşa'yı Nasıl Vurdular - Milli Mücadelede Yeşil Ordu Efsanesi - Mütarekede Pontos Sukasti* (İstanbul: İklim Yay., 2004, 2. Baskı), 60-61.

Paşaların yurtdışına kaçmalarının iki önemli nedeni vardır¹⁹. Birincisi, işgal sonrası kişisel can güvenliklerinin, geçmiş on yılda aldıkları kararlarla canlarını yaktıkları muhaliflerine ve Ermeni/Rum azınlıklara karşı sağlanamayacağını düşünmeleridir. İkincisi ise İttihat ve Terakki lider kadrosunun iktidarda olmasalar bile kalmalarının İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'ya daha ağır şartları dayatabileceği endişesidir. Bardakçı, İttihatçıların yurtdışına gitmeye 20 Ekim gibi geç bir tarihte karar verdiğini ve sonrasında Almanlarla temasa geçtiklerini, muhtemelen Talat Paşa'nın Anadolu'ya gidip mücadeleye devam etme fikrine diğer İttihatçıların “Avrupa'ya gidilmeli” diyerek karşı çıktıklarını ve ne yapılacağı konusunda çok fazla da fikir sahibi olmadan yolculuğa başladıklarını yazmaktadır. Bardakçı'ya göre burada farklı bir fikri savunan ve muhtemelen de önceden hazırlık yapan tek kişi Enver Paşa olmuş ve iki gün süren yolculuk esnasında bir fikirde mutabık kalamadıkları için de yolları ayrılmıştır²⁰.

İttihat ve Terakki sonrasının ilk Sadrazamı Ahmet İzzet Paşa, Paşaların yurtdışına çıkmasından sonra kendisine ulaşan ve Enver Paşa'nın yazdığı mektubu hatıra kitabında paylaşmıştır²¹:

“(Ma'ruzdur)

Mütareke-i münferide mecburiyeti dolayısıyla vatanımın şimdilik alacağı şekil, yakın zamanlarda bu topraklarda nafi bir iş göremeyeceğime ayan bir alamettir. Binaenaleyh zaten mevcut olan mezuniyetim zamanında faydalı bir surette iş göreceğimi ümit ettiğim Kafkasya'ya hareket ediyorum. Bu suretle bütün hayat ve mevcudiyetimi iyiliğine vakfettiğim memleketimde kalarak dinime, milletime, padişahıma hizmet edememekten mütevellit teessürüm pek büyüktür. Fakat Kafkasya'da bir İslâm istiklalinin husul bulmasına yardım edebilmek ümidi teessürümü biraz tadil ediyor. İlerde hizmet edebilmek imkânı hasıl olunca her halde gelip burada aynı maksatla çalışmayı tercih edeceğim. Şu müşkül zamanda deruhte buyurduğunuz vazifede muvaffaki-

19 Erol Kaya, “İttihat ve Terakki Liderlerinin Yurtdışına Kaçışları ve Bunun İstanbul Basınındaki Yankıları”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi* 10, sy. 1 (2008): 185-187; Denker, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, 10.

20 Murat Bardakçı, *Enver* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2015), 42-47.

21 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım, İstiklal Harbi'nin Gerçekleri, II. Cilt*, haz. S. İzzet Furgaç ve Yüksel Kanar (İstanbul: Timaş Yay., 2019, 3. Baskı), 287.

yetinizi Allah'tan diler arz-ı hürmet eylerim.

3 Teşrinisani 334

İmza

Enver”

İzzet Paşa kabinesinde de görev yapan Cavid Bey, Enver Paşa'nın Kafkasya'ya gideceğini mektubunda yazmasının Sadrazam'ı daha fazla kızdırdığını, bunun Doğu vilayetlerinin elimizden gitmesine sebep olacağını ifade ettiğini belirtmektedir²². Cavid Bey günlüklerinde kaçışları öğrenince geride kalanların çok fena olduğunu da yazmaktadır. Talat Paşa'nın kaçıştan, çok yakın olmalarına rağmen kendisine ve Hüseyin Cahid Bey'e haber vermemesine çok içerlemiştir²³. Hüseyin Cahid ise anılarında ilk anda büyük bir hayal kırıklığına uğradığını anlatırken sonrasında kurulan harp divanlarının tutumlarını, Hürriyet ve İtilafın Padişah ve işgalcilerle kol kola aldıkları tavırları görünce kaçışlarına hak verdiğini yazmaktadır²⁴.

Bu arada yine Cavid Bey 20 Ekim 1918 günü günlüğüne, Enver Paşa'nın Avrupa'ya gitmek için yeni Sadrazam İzzet Paşa'dan izin istediğini yazmaktadır. Daha da ilginç olan Enver Paşa Azerbaycan'a gidip orada bir teşkilat kurmak istediğini Sadrazam'a bahsetmiş, o da bu isteği kesin bir dille reddetmiştir. Enver Paşa ona rağmen gitmiştir. Hatta Azerbaycan'a yollanan 700 bin liranın bu amaçla gönderildiğini düşünen İzzet Paşa paranın bulunup geri getirilmesi için emir vermiştir²⁵.

Halil (Kut) Paşa ise anılarında Paşaların yurtdışına çıkışlarına ilişkin herhangi bir bilgi paylaşmamaktadır. İzzet Paşa ile görüşen Ermenilerin kendisini Erivan'a büyükelçi olarak istemesi ve Sadrazam'ın da bunu kabul etmesi üzerine yola çıkan Halil Paşa, Zonguldak'a vardığında Sadrazam tarafından alelacele geri çağırılmış ve Paşaların yurtdışına kaçtıklarını o esnada öğrenmiştir. İzzet Paşa, kendisinin, Enver Paşa ile Kafkasya'da bir araya geleceği ve İtilaf Devletleri'ne karşı bir harekâta başlaya-

22 Mehmed Cavid Bey, *Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi -I-*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu (İstanbul: Temel Yay., 2000), 42.

23 Mehmed Cavid Bey, *Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi -I-*, 42-43.

24 Hüseyin Cahid Yalçın, *Siyasal Anılar*, haz. R. Mutluay (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1976), 247.

25 Mehmed Cavid Bey, *Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi -I-*, 22.

cakları şüphesiyle İstanbul'da alıkonulmasını emir buyurmuştur²⁶.

Cemal Kutay'a göre ülkeyi terk ederken Enver Paşa'nın hedefi çok nettir: Anadolu'ya geçmek ve Kurtuluş Savaşı'na önderlik etmek. Almanya'nın kaybedeceğini anlayan Enver Paşa, kimseye haber vermeden, alternatif bir planı devreye sokmaya karar vermiştir. Balkan Savaşı'nın da ikinci aşamada kazanıldığını hiç aklından çıkarmayan ve bunu çevresine devamlı hatırlatan Paşa, ikinci safhanın Anadolu'da yapılacağını düşünerek en seçkin orduları kardeşi Nuri Paşa ve amcası Halil Paşa kumandasında Kafkasya'ya göndererek ülke dışına çıkarmış, gerekli harcamalarda kullanılmak üzere 260.000 bin altınla, güvendiği Yusuf İzzet Paşa'yı Şark'a göndermiştir. Temeli Trabzon'da Doktor Nazım tarafından atılan teşkilat, askerleri İnebolu'dan karaya çıkaracak ve Kastamonu'yu da içine alan bir tahkimatla milli mücadelenin ikinci safhasına geçilecektir. Bununla ilgili planlar Yenibahçeli Şükrü Bey'e teslim edilmiş ve onun yapması gerekenler de detaylıca anlatılmıştır. Bu nedenle, Enver Paşa diğerleriyle birlikte Kırım'a gitmeyi, ancak sonra onlardan ayrılarak Kafkasya'ya geçmeyi ve orduların başına geçerek Anadolu'ya girmeyi planlamıştır²⁷.

Enver Paşa'nın yaptığı hazırlıklara ilişkin bazı detaylar Nuri Paşa ile Halil Paşa'ya yazdığı 8 Ekim 1918 tarihli gizli telgraflarında da görülmektedir. Nuri Paşa'ya yolladığı telgrafta, savaşın kaybedilmesinden dolayı yapılacak mütareke koşulları gereği, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'dan Osmanlı askerlerinin çekilmiş gibi görünmesinin gerekebileceği, bu nedenle savunma işinin oradaki kuvvetlere kalacağı, bunların güçlendirilmesi ve genişletilmesi gerektiği ve orada bulunan kuvvetlerin yeni Osmanlı Hükûmeti emir verse dahi geri dönmemesi için gereken tertiplerin alınması gerektiği yazılmıştır. Ayrıca Ruslardan elde edilen silah ve cephanelerin Azerbaycan'a gönderilmesi ve hukuk, eğitim vesaire işlere bakacak liyakatli memurların da Şark Orduları Grubu tarafından temin edilerek oraya gönderilmesi emredilmiştir²⁸. Aynı tarihli Halil Paşa'ya hitaben yazdığı telgrafta ise Talat Paşa kabinesinin çekilmek üzere olduğu, Azerbaycan'ın bağımsızlığının artık daha fazla önem kesbettiği, Şark Ordularından oraya silah, cephane ve adam gönderilmesi gerektiği ve kendisinin de 700.000 lira gönderdiği yazılmaktadır. Kendisi de Azerbaycan'a gideceğini ve bir

26 Halil Paşa, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e, Bitmeyen Savaş, Kütulamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*, haz. M. Taylan Sorgun (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1972), 254-255.

27 Kutay, *Atatürk Enver Paşa Hadisesi*, 20-23.

28 Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa, Makedonya'dan Orta Asya'ya, 1914-1922, Cilt III* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017, 13. Baskı), 445.

umut görürse de orada kalacağını ilave etmektedir²⁹.

Suriyeli İttihatçılardan Emir Şekip Arslan, anılarında, Paşaların ülkeyi terk ettikten sonra gemide neler konuştuklarını yazmaktadır. Enver Paşa, daha önceki planları doğrultusunda Rusya üzerinden Kafkaslara geçerek burayı ve Türkistan'ı ayaklandırmayı planlarken Talat Paşa bu fikirlere şiddetle karşı çıkmıştır. Talat Paşa'ya göre talih kendilerinden yüz çevirmiştir ve artık yapılması gereken Avrupa'ya gidip olacakları oradan izlemektir. En ufak bir harekette bulunulmamalı, hiçbir şeye tamah edilmemeli, sadece olaylar takip edilmelidir. Eğer bir fırsat çıkarsa bunu değerlendirmek evladır ama çıkmazsa müdahil olmak için artık hiçbir şey yapılmamalıdır. Çünkü siyasi hayatları artık bitmiştir³⁰. Şekip Arslan, Enver Paşa'nın ayrılma planını diğerleriyle paylaşmadığını, daha sonra kendisinin yüz yüze görüştüğü Azmi Bey'in eğer Enver Paşa'nın planını bilse onunla hareket edeceğini söylediğini yazmaktadır. Arslan'a göre, Enver Paşa planlarını kimseye anlatmamış ve beraberindekiler sabah uyandıklarında kendisini bulamamışlardır³¹.

Hüsamettin Ertürk, Enver Paşa'nın emirlerini uygulamakla görevli olan kişilere verilen talimatların ulaşamaması nedeniyle bunların İstanbul'a döndüklerini, o görüşme sırasında Enver Paşa'nın yanında bulunan ve olayların en yakın tanığı olan Kara Kemal'den duyduğunu anlatmaktadır. Halil Paşa, Kafkasya'daki Şuralar Hükûmeti'ne İttihatçıları sokmak için Ahmet İzzet Paşa'dan izin alıp yola çıkmışken yine İzzet Paşa'nın emriyle geri döndürülmüş ve Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilmiştir. Çerkez Yusuf İzzet Paşa da Bandırma'ya kolordu komutanlığına atanmıştır. Ertürk, orduların terhis edilmesi ve silahlarının işgal güçlerine dağıtılması emirlerinin İzzet Paşa'dan geldiğini aktarmaktadır³².

Bardakçı, Tunaya'ya atıfla, Enver Paşa'nın yurtdışına giderken hedeflerinin Anadolu'ya geçip ulusal kurtuluş savaşına önderlik etmek, Rusları yanına alıp İngilizlere karşı savaşmak ve Türkistan'da milli bir hareketi yönetmek olduğunu yazmaktadır. Son bir seçenek olarak da kendisi emperyalizme karşı bağımsız bir İslam birlikteliği

29 Aydemir, *Enver Paşa, Makedonya'dan Orta Asya'ya, 1914 – 1922, Cilt III*, 445.

30 Emir Şekip Arslan, *Sürgünde Üç Ölüm*, ed. A. Akpınarlı (İstanbul: Truva Yay., 2004), 22.

31 Arslan, *Sürgünde Üç Ölüm*, 23.

32 Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası, Hüsamettin Ertürk, Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı* (İstanbul: Parola Yay., 2016), 214-218.

kurma fikrinde olduğunu öne sürmektedir³³. Kanımızca, Enver Paşa, Tunaya'nın öne sürdüğü hedeflerden ilkinin gerçekleştirilmesi için ikincisini sağlamaya çalışmayı planlamıştır. Yurttan ayrılır ayrılmaz Türkistan'a gitme ve orada milli bir hareket kurma fikrine dair somut bilgiler kaynaklarda mevcut değildir. Ancak Sakarya Savaşı'ndan sonra artık hedefsiz kaldıktan sonra ani bir fikir değişikliğiyle oraya gitmiştir. Zaten bunun olgun bir görüş olmadığına dair de yeterince delil bulunmaktadır. Bardakçı'nın ortaya attığı İslam birlikteliği kurma düşüncesi o dönemde pan-islamist olarak adlandırılabilir Enver Paşa için çok uzak değildir. Fakat bunun öncelikli hedefi olmadığı belki, Anadolu'yu kurtarmak için, bir araç olduğu da açıktır.

Çolak'a göre de açıkça görüleceği üzere yurttan ayrılırken Enver Paşa'nın diğer İttihatçılardan farklı planları vardır. Paşa, Kafkasya üzerinden Bakü'ye ulaşıp Nuri Paşa komutasındaki birliklerin başına geçip barış antlaşmasının şartlarını bekleyecek, Osmanlı Hükûmeti'nin koşulları fena olmayan bir antlaşma yapması üzerine de uygun zamanı kollayarak Anadolu'ya geçecek ve ikinci bağımsızlık savaşını başlatacaktır. Kafkasya'da ve İran'da oluşturulan Üçüncü Ordu ile Dokuzuncu Ordu savaşın bu ikinci safhası için kullanılacaktır. Zaten Balkan Savaşı da ikinci aşamada kazanılmıştır ve burada da ikinci safhada başarılı olunacaktır³⁴. Unutmamak gerekir ki burada kurulan kuvvetler ileride Kurtuluş Savaşı'nın nüvesini kuracak ve zamanının tek hazır kuvveti olarak Kazım Karabekir'in emri altındaki 15. Kolordu'yu oluşturacaktır. Enver Paşa'nın kurdurduğu bu ordu ileride çok işe yarayacaktır.

Hüsamettin Ertürk, Enver Paşa'nın yurttaki son günlerinde yaşananları detaylı şekilde anlatanlardandır. Enver Paşa tarafından Kuruçeşme'deki yalısına çağrılan Ertürk'e vekaleten baktığı Teşkilat-ı Mahsusa Reisliğine asaleten atandığı iletilmiştir. Görüşmede Enver Paşa'nın yanı sıra Talat Paşa, Cemal Paşa ve Kara Kemal de bulunmaktadır. Asıl görevi teşkilatı sessizce feshetmek olacak olan Ertürk'e teşkilatın kısa sürede isim değiştirilerek merkezi Berlin'de kurulacak ve yönetiminde Talat Paşa, Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakir'in bulunduğu Umum Alem-i İslam İhtilal Teşkilatı adını alacağı tebliğ edilmiştir. Ertürk bu yeni teşkilatın İstanbul Şube Başkanlığını yürütmekle görevlendirilmiştir³⁵.

Enver Paşa kendilerinin ülkeyi terk edeceklerini, arkadaşlarının Berlin'e, kendisinin

33 Bardakçı, *Enver*, 165.

34 Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa* (İstanbul: Yeditepe Yay., 2019, 3. Baskı), 193-194.

35 Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, Hüsamettin Ertürk, *Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı*, 178-181.

de Ruslardan yardım almak ümidiyle Moskova'ya gideceğini, sonrasında da Kafkasya'ya yolculuk ederek orada bulunan orduların başına geçeceğini, bu görüşmede, Ertürk'e söylemiştir. Bu nedenle, Kafkasya ve Erzurum'daki orduların dağıtılmaması, silahların teslim edilmemesi ve Ahmet İzzet Paşa'dan gelecek emirlerin dinlenmemesi için Nuri Paşa'ya, Halil Paşa'ya ve Çerkez Yusuf İzzet Paşa'ya talimatlar verdiğini de iletmiştir. Talimatlar Harbiye Nazır Vekili İsmail Hakkı Paşa tarafından hazırlanmış ve devlet vapurlarıyla Batum'a gönderilmiştir. Ayrıca, Kırım'da kendilerince kurdukları İslam Cumhuriyeti Reisi Seyyid Cafer Bey ile de temasa geçilerek cumhuriyeti hiçbir koşulda lağvetmemesi de kendisine kati bir emir olarak bildirilmiştir. Üstelik Afrika'da bulunan Şehzade Osman Fuad Efendi ve emrindeki subaylar geri dönmeme, Arap ülkelerinde Osmanlı lehinde faaliyetlerde bulunacak olan ve hâlen Türkiye'de misafir olan Şeyh Sünusi, İranlı Şeyh Esat Efendi ve Mısırlı Abbas Hilmi Paşa gibi kanaat önderleri ve beraberindekiler sağ salim memleketlerine ulaştırılmalarıdır. Hatta Enver Paşa, Wilson Prensipleri'ni tartışmak için toplanacak kongreye de birkaç adam yollanıp gelecek raporların Kafkasya'da bulunacak olan kendisine gönderilmesini istemiştir. Tüm bu hazırlıklar başlamak üzere olan Cihan Harbi'nin ikinci aşaması içindir ve Paşaların bunu kazanacaklarına olan inancı tamdır³⁶.

Ertürk her ne kadar kesin tarih vermese de Paşaların resmi ünvanlarını kullanmasından ve Enver Paşa'nın Teşkilat-ı Mahsusa Başkanlığı için gerekli olan emri yazdırttığını ifade etmesinden bu görüşmenin Talat Paşa Kabinesinin istifasından hemen önce gerçekleştiğini varsayabiliriz. İzzet Paşa'dan gelecek emirlerin dinlenmemesi talimatını ise Paşa'nın Sadrazam olacağı öngörüsünden verdiği düşünülebilir. Talat Paşa 10 Ekim'de istifa ettiğine, bir iki gün Tevfik Paşa'nın kabine kurması için beklendiğine, kuramayınca da görevi İzzet Paşa aldığına ve kabineyi de 14 Ekim'de kurduğuna göre bu görüşmenin 12 veya 13 Ekim'de olduğu tahmin edilebilir. Bununla birlikte İzzet Paşa Kabinesi kurulduktan sonra da Enver Paşa'nın olaylara hâkimiyetinin devam ettiği ve istediği talimatları çıkartabildiği düşünülse de böyle bir durumda Harbiye Nazırı Vekilinin, Harbiye Nazırından (vekâleten Ahmet İzzet Paşa) gizli iş yapmış olması gerekeceği için bunun kendisi açısından alınabilecek bir risk olmadığı açıktır. Dolayısıyla yurtdışına çıkış meselesi son 10 günde verilmiş bir karar olarak görünmemektedir. Anlatılanlar doğruysa olaylardan Talat Paşa ile birlikte Cemal Paşa ve Kara Kemal'in de haberi vardır ve birlikte kararlaştırmışlardır. Yurtdışına yönelik yapılacaklar Ertürk'e delege edilirken yurt içindeki faaliyetler de Kara Kemal'e iletilmiş olmalıdır ki gizli "Karakol Cemiyeti" ve resmi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri bunun en önemli ayakları olarak hemen faaliyete başlamışlardır.

36 Tansu, *İki Devrin Perde Arkası, Hüsamettin Ertürk, Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı*, 178-179.

Murat Bardakçı, diğer İttihatçıların Enver'in farklı fikirleri olduğu konusunu bilmediklerini hatta Kırım'a vardıktan sonra ertesi sabah trende göremeyince çok şaşırıklarını yazmaktadır³⁷. Oysa Enver'in Kafkasya'ya ulaşma fikri, Ahmet İzzet Paşa'ya bıraktığı mektubunda, çok açık bir şekilde dile getirilmektedir. Bunun Talat Paşa ile tartışılmadan alındığını düşündürecek bir delile de okumalarımızda rastlanmamıştır. Üstelik Bardakçı, Enver Paşa'nın İsviçre'deki Osmanlı Büyükelçisi Fuad Selim'in İngilizlerle temasa geçmesini ve Kafkasya'daki yeni devletleri tanınması karşılığında, buna Şimali Kafkasya Hükûmeti de dâhildir, petrolden istifade edebileceğini bildirmesini istediğini yazmaktadır³⁸.

Ahmet Eyicil de Enver Paşa'nın Kırım'da İttihatçılardan ayrılmasından bahsederken diğerlerinin haberleri olduğunu düşünmektedir. Eyicil'e göre de Paşa'nın amacı kardeşi Nuri Paşa'nın başında bulunduğu birliklerin liderliğini alıp Ermenileri ezdikten sonra Kars'a gelmek ve orada geçici bir Hükûmet kurup; ki bu Hükûmet henüz Mütareke'nin imzası kurumadan kurulmuştur; Anadolu Hareketi'nin başına geçmek için uygun zamanı beklemektir. Bunu uzun süre önce planladığı için de buradaki ordulara yüz bin silah göndermiş ve Harbiye Nazırı olarak Azerbaycan'da bulunan askerler için iki yıllık bir izin çıkarmıştır. Eyicil Azerbaycan'a gönderilen paranın ise 200 bin lira olduğunu iddia etmektedir³⁹. Üstelik Enver Paşa kendisine yardımcı olması ve gerekli tertibatı kurması için amcası Halil Paşa'nın Anadolu'ya geçmesini sağlamışken, İngilizlerin korkusuyla Ahmet İzzet Paşa'nın çağrısı üzerine Zonguldak'tan dönen Halil Paşa İstanbul'da alıkonulmuştur. Bu Enver Paşa'nın planlarını sekteye uğratan ilk adım olmuştur⁴⁰.

Enver Paşa, 12 Kasım 1918 tarihli mektubunda Berlin'de bulunan küçük kardeşi Kâmil Bey'e İngilizlerin İstanbul'a girmelerini görmek yerine Kafkasya'ya geçip İslam alemine hizmet etmeyi seçtiğini yazmaktadır. Bunun için yolda diğerlerinden ayrılmış ve Ukrayna üstünden Kırım'a geçmiştir. Ancak yaklaşık bir haftadır kendisini Kafkasya'ya götürecek bir vasıta bulamadığından şikayet etmektedir⁴¹. Mektup Yamauchi tarafından kitabında aynen yayımlanmıştır. Enver Paşa'nın Kırım'dan Ba-

37 Bardakçı, *Enver*, 163.

38 Bardakçı, *Enver*, 164.

39 Ahmet Eyicil, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Liderlerinden Doktor Nazım Bey 1876-1926* (Eskişehir: Dorlion Yayınları, 2021), 217-218.

40 Eyicil, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Liderlerinden Doktor Nazım Bey 1876-1926*, 218.

41 Afet İnan. *Enver Paşa'nın Özel Mektupları* (İstanbul: İmge Kitabevi, 1997), 71.

tum'a geçme denemeleri yakalandığı fırtınada gemisinin parçalanması üzerine yarıda kalmış ve Paşa canını zor kurtarmıştır⁴².

Bundan sonra Kasım 1918'den 1919 yazına kadar geçen sürede Enver Paşa'nın nerede bulunduğu ve hangi koşullar arasında yaşadığı meçhuldür. Bu durum, Paşa'yı her yerde arayan İngilizlerin gizli raporlarına da yansımış ve gelen her yeni rapor kafaları daha çok karıştırmıştır. İngilizlerin 12 Mayıs 1919 tarihli telgrafı, Paşa'nın Rusya üstünden gelerek Afgan kuvvetlerine katıldığını rapor ederken aynı tarihli bir başka telgraftaysa onun Hint liderler Gandhi ve Nehru'ya özgürlük mücadelesinde öncülük edebileceğinden korkulmaktadır. 15 Mayıs tarihli bir telgraf, Paşa'nın Berlin'de mi Rusya'da mı yoksa İstanbul'da mı olduğunun belirlenemediğini yazarken 30 Mayıs tarihli telgrafa göreyse Enver Paşa Afganlıları Hindistan'a doğru harekete geçirmek için Afganistan'dadır. Bilgiyi verense bir Türk polis müdür yardımcısı olan Kemal Bey'dir. İngilizler, 19 Haziran'da bir Arap gazetesinden aldığı bilgiyle Enver ve Cemal Paşa'nın Semerkant'ta olduğunu merkeze rapor ederlerken 16 Temmuz'da Türkistan'da değil Kafkasya'da olduğunu bildirmektedirler⁴³.

Grldğu üzere planlar arasında anlaşmazlıklar vardır fakat Enver Paşa'nın planı katidir. Bununla ilgili tüm hazırlıklarını 1918 başından itibaren yapmıştır. Planın Talat Paşa tarafından kabul görmediği şekip Arslan tarafından iletirse ve Enver Paşa ordular üzerinde gerekli düzenlemeleri kimseye sormadan yapma kudretine sahip olsa bile bu kadar yüksek bir parayı Talat Paşa'nın ve Cavid Bey'in izni veya en azından bilgisi olmadan göndermesi pek olası değildir. Muhtemelen haberleri vardır ve Paşa yola da bu hevesle çıkmıştır. Ancak kendisinin bir türlü istediği yere ulaşamaması, Karadeniz'de bindiği gemilerin batması ve aylarca hasta yatması bu planların hepsini boşa çıkarmıştır. Bu esnada Kafkas Ordusu dağıtılmış, Nuri Paşa tutuklanmış, Halil Paşa İstanbul'da Ahmet İzzet Paşa tarafından alıkonulmuş ve Yusuf İzzet Paşa da geri çağrılması üzerine dönerek kendisine verilen parayı Padişah'a teslim etmek zorunda kalmıştır⁴⁴.

İzzet Paşa Kabinesi'nin kısa sürede istifasının ardından 11 Kasım'da göreve gelen Tefvik Paşa Kabinesi, basından ve muhalefetten gelen yoğun baskıların da etkisiy-

42 Masayuki Yamauchi. *Hoşnut Olamamış Adam – Enver Paşa, Türkiye'den Türkistan'a* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1995), 81.

43 Kenan Aksu, *İngiliz Belgelerinde Enver Paşa* (İstanbul: İyidşn Yayınları, 2017), 128-130.

44 Kutay, *Atatürk Enver Paşa Hadisesi*, 23-24.

le, ülkeden kaçan İttihatçıların bulunması, ülkede kalanlarınsa yargılanması için girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda verilen önerenin Meclis'te 4 Kasım'da kabul edilmesiyle Beşinci Şube'de sorgulamalar başlasa da sonu getirilememiş ve yıl sonuna doğru 21 Aralık'ta Meclis'in feshiyle de ilave adımlar atılmamıştır. Sadece göstermelik komisyonlar kurularak yurtdışına kaçanların yurttaki mallarına, taşınmazlarına ve bankadaki paralarına el konulmuştur⁴⁵. Bununla birlikte, İttihatçılara daha mesafeli olan Tevfik Paşa, Enver Paşa açısından gidişatı değiştirecek bir adım atmış ve yurtdışında bulunan birlikleri geri çağırmıştır. Böylelikle Azerbaycan'da ve İran'da Enver Paşa tarafından ihtiyat amaçlı bekletilen ve savaşın ikinci safhası için kullanılması planlanan modern donanımlı muharip güçler dağıtılmıştır.

Enver Paşa'nın savaşın ikinci safhası için yaptığı planların başlangıcı bizi 1917 yılına kadar götürmektedir. Bilindiği üzere 1917'de Rusya'da Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi ve savaşı sona erdirmek istemesi üzerine İttifak güçleri ile Rusya arasında 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barış Antlaşması imzalanmıştır. Beklenti, doğal olarak, Doğu cephesinde rahatlayan Osmanlı Devleti ve Almanya'nın bütün gücüyle Batı'daki savaşa odaklanacağı ve kısa sürede burada Fransa ve İngiltere'ye karşı galip geleceğidir. Lakin iki devlet arasında Doğu'daki toprakların paylaşımı konusunda çok ciddi problemler ortaya çıkmıştır. Çolak'a göre bu antlaşmaya kadar Kafkasya politikasını Osmanlı ile birlikte yürüten Almanya, bundan sonra Osmanlı'ya karşı yürütmeye çalışmıştır⁴⁶. Öyle ki iki devlet pek çok defa çatışmanın eşiğine kadar gelmişlerdir. Burada yaşanan en büyük sorun Osmanlı'nın ileri harekâtla 14 Nisan'da Kars, Ardahan ile Batum'u ele geçirmesi ve sonrasında bunun Transkafkasya Hükûmeti ile yapılan antlaşmayla güvenceye alınmasıdır. Bilahare Azerbaycan adına Mehmet Emin Resul tarafından imzalanan antlaşmayla da buradaki demiryolları ile Bakü Limanı ve askeri gücü Osmanlı'nın emrine girmiştir. Buna engel isteyen Almanların, Gürcüler ile Ermenileri desteklemesi, kendilerini Osmanlı ile silahlı bir çatışmanın eşiğine kadar getirmiştir. Almanlar Bakü'yü ihtiyacının çok önemli bir kısmını tedarik edebileceği petrol için isterken, daha sonra anlaşılacağı üzere, Enver Paşa'nın planları çok farklıdır. Bir taraftan Almanlara Bakü'ye ilerlenmeyeceği sözünü veren Enver Paşa, diğer taraftan da Kafkas İslam Ordusu Komutanı ve kardeşi Nuri Paşa'dan Bakü'nün alınmasını istemiş ve Nuri Paşa 15 Eylül'de Bakü'ye girerek

45 Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay. 2015), 200-248.

46 Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 165.

tüm Azerbaycan'ı kontrolü altına almıştır⁴⁷.

Almanya ile burada oluşan sorunların daha fazla büyümesini istemeyen Enver Paşa, Emir Şekip Arslan'ı özel yetkilerle donatarak 1918 içinde Berlin'e Alman Dışişleri nezdinde temaslarda bulunmak ve onları ikna etmek için göndermiştir. Arslan anılarında, gidişinin amaçlarını, Gürcistan'ın yanı sıra Azerbaycan ve Dağıstan'ın bağımsızlıklarının da Almanya tarafından kabul edilmesi ve bir takım başka mahrem işler olduğunu yazmaktadır⁴⁸. Bağımsız bir Azerbaycan'da sağlayacağı faydalar Enver Paşa'nın kendisi ve idealleri için hayati derecede önemlidir. Şevket Süreyya Aydemir de Osmanlı-Alman İttifakı'nın son dört yılda olmadığı kadar zor bir sınavdan geçtiği bu çalkantılı günlere değinmektedir. Osmanlılar hiçbir yazılı taahhüt almadan her cephede Almanlar ile birlikte çarpışmışlar ancak ilk kazançta Almanlar tarafından kandırılmışlardır. Brest-Litovsk sonrası Enver Paşa'nın, dört önemli konuda, Almanlardan kabul edileceğinden çok emin olduğu birtakım istekleri olmuştur⁴⁹:

Doğu'da ve Kafkasya'da kaybedilen ve antlaşmayla geri alınan toprakların Osmanlı'ya geri bırakılması,

Savaşa katılsın diye Bulgaristan'a bırakılanlarla beraber aynı bölgede Yunanistan'dan kurtarılan Osmanlı topraklarının iadesi,

Çarlık Rusyasına ait Karadeniz donanmasından önemli bir pay verilmesi ve

Barış sonrası Ege'de Osmanlı'ya ait adaların iade edilmesi.

Aydemir, Çarlık Rusyası'nın devrilmesi sonucunda Almanların elde ettiği kazanımlara kıyasla bu isteklerin esamesinin bile okunmaması gerektiğini ancak açgözlülük sonucu, Almanların bunların hiçbirini kabul etmedikleri gibi Osmanlılarla çatışmaya girmeyi göze alacak kadar da ileri gittiklerini yazmaktadır. Sonuçta Kafkasya'dan toprak verilmesi bir yana Almanlar, Osmanlı'nın ilerlemesine bile karşı çıkmışlardır. Batı Trakya'da iade edilmesi gereken topraklar geri verilmemiş, Rus Donanması yeni kurulan Ukrayna Devleti'ne bırakılmış ve adaların bahsinin bile açılması istenme-

47 Çolak, *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*, 167-185.

48 Arslan, *Sürgünde Üç Ölüm*, 46.

49 Aydemir, *Enver Paşa, Makedonya'dan Orta Asya'ya, 1914-1922, Cilt III*, 366-367.

miştir⁵⁰. Dört yıllık savaşın sonunda Çanakkale geçilemediği için yenilgiye uğratılan Ruslardan elde edilen kazanımların tamamına Almanlar tek başlarına konmaya çalışmışlardır.

Murat Bardakçı ise Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra, Moskova'nın, 93 Harbi'nden beri elinde tuttuğu Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı'ya vermek zorunda kaldığını, Almanlarla yapılan ikili anlaşmanın aksine Bakü petrolerine sahip olmak için Enver'in Üçüncü Ordu'yu ileri sürüp Şubat-Nisan 1918 arasında savaş sırasında kaybettiği toprakların tamamını; yani Erzurum, Trabzon, Sarıkamış, Erzincan'ı geri aldığını ve bunun Enver'e çok ciddi bir prestij sağladığını yazmaktadır. Savaşın Osmanlı aleyhine sonuçlanabileceğini düşünen Enver Paşa, bununla da yetinmeyip kardeşi Nuri Paşa komutasında, mevcut askeri sistemin dışında, yeni bir düzenli ordu kurup bu orduya önce Gence'yi ardından 14 Eylül'de de Bakü'yü aldirtmiştir⁵¹. Birinci Dünya Savaşı diğer tüm cephelerde bitmek üzereyken üstelik Almanların ve Rusların tüm itirazlarına rağmen yeni bir orduyla, Kafkas İslam Ordusu, Azerbaycan'ı kontrol altına aldirtması savaş sonrasına hazırlık, bir "B Planı" olarak adlandırmak yanlış olmaz.

Bölgede görev yapan önemli komutanlardan Yakup Şevki Paşa'nın Kafkasya bölgesindeki askeri faaliyetlerini kaleme alan Selma Yel'e göre de bütün planlamalar ve savaş hazırlıkları Bakü'nün ele geçirilmesine yönelik yapılmıştır. Bu bağlamda, ilk olarak 28 Mayıs'ta başkenti Gence'de olan bir Şura Hükûmeti kurdurulmuş ve bunu takiben 4 Haziran'da bu hükûmetle Osmanlı Devleti arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmanın dördüncü maddesine göre Şura Hükûmeti istediği anda Azerbaycan'daki emniyetin tesisi için Osmanlı'dan yardım isteyebilecektir. Bu istek derhal yapılmış ve Osmanlı tarafından da kabul edilmiştir. Bu esnada, Nuri Paşa Kafkas Orduları'nın başına geçmiş ve 28 Mayıs'ta karargahını Gence'de kurmuştur bile⁵².

Halil Paşa anılarında Bakü'nün Almanların karşı çıkmasına rağmen alındığından bahsederken olayları detaylıca anlatmakta ve Enver Paşa'nın Dünya Savaşı'nın bitişi ile bundan sonra olacakları haber veren telgrafına da yer vermektedir. Bulgarların daha fazla dayanamayacağını ve Almanların savunma hatlarının sıkıntılı olduğunu dile getiren Enver Paşa, Halil Paşa'dan Şark Orduları'nın daha önce planlandığı gibi İran iç-

50 Aydemir, *Enver Paşa, Makedonya'dan Orta Asya'ya, 1914-1922, Cilt III*, 366-367.

51 Bardakçı, *Enver*, 156-157.

52 Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2002), 63-65.

lerine girmek yerine yavaş yavaş bir araya getirilmesini istemiştir⁵³. Bu konu Ali Fuat Paşa tarafından, Enver Paşa'ya, Moskova'da yaptıkları bir görüşmede de sorulmuştur. Ali Fuat Paşa, o zaman oluşturulan Üçüncü Ordu ve Dokuzuncu Ordu'nun Batum'un kuzeyine ve Bakü'nün fethine gönderilmesi yerine Anadolu'ya neden çekilmediğini öğrenmek istemiştir. Enver Paşa savaşın 1918'de aleyhimize sonuçlanacağını ve herkesten evvel Avusturyalıların ve Bulgarların teslim olacağını öngördüğünü, bu nedenle de bunlar olmadan önce güçlü iki orduyu Kafkaslara ve İran'a gönderdiğini, burada koruyup daha da güçlendirerek ileride Anadolu'yu desteklemeyi düşündüğünü belirtmiştir. Amacı Bakü'de geçici bir hükûmet kurup ülkeye dayatılacak barış antlaşmasının şartlarının zorluğuna göre de memleketi yeniden tamire çalışmaktır. Bunun için Bakü'yü aldirtmiştir⁵⁴.

Aydemir de Kafkas meselesi yüzünden Osmanlı ile Almanya arasında Haziran 1918 ile Eylül 1918 arasında yaşanan gerilimli günlerden kitabında bahsetmektedir. Bu gerilimde Enver Paşa'nın alternatif planlarının da etkisi olduğundan bahseden Aydemir, Paşa'nın her türlü zorlamaya karşın bu hayati plandan vazgeçmediğini belirtmektedir. Enver Paşa kardeşi Nuri Paşa'yı Mısırata'dan çağırıp yeni kurdurduğu Kafkas İslam Ordusu'nun başına geçirmiş ve Nuri Paşa'nın emrine İkinci Ordu, Üçüncü Ordu ve Altıncı Ordu ile yerellerden oluşturulan askeri birlikler vermiştir. Halil Paşa da Şark Orduları Grup Komutanı olarak görevlendirilmiştir⁵⁵. Osmanlı'nın en donanımlı güçleri artık Kafkas İslam Ordusu adı altında görev yapmaya başlamıştır.

Nihayetinde Bakü, 15 Eylül 1918'de, Nuri Paşa tarafından şiddetli çarpışmalardan sonra ele geçirilmiştir. Enver Paşa, hemen, savaş sonrası için sığınak olarak düşündüğü Azerbaycan'ın güvenliğini sağlamak için birtakım tedbirler almaya girişmiştir. 21 Eylül'de yolladığı telgrafta Almanların göndermek istediği askerlerin değil Bakü'ye, Gence'ye dahi sokulmamasını ve ısrar ederlerse de tren yolunun havaya uçurulmasını emretmiştir. 23 Eylül'de Azerbaycan Hükûmeti'nin hemen Meclis'i toparlamasını ve yönetici makamının bir hükümdar olarak belirlenmesini ancak hükümdarın kim olacağını daha sonra karar verileceğinin açıklanmasını istemiştir. Bu makama ileride kendisini seçtireceğini düşünmek için oldukça fazla neden vardır. Üstelik Enver Paşa oldukça pragmatik bir yaklaşımla Bakü'de seçilecek yeni hükûmetin, Almanların

53 Halil Paşa, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e*, 230.

54 Yaşar Semiz ve Ömer Akdağ, *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2011), 188-189.

55 Aydemir, *Enver Paşa, Makedonya'dan Orta Asya'ya, 1914 – 1922, Cilt III*, 410.

bir emrivakiyle Bakü'ye girmesini engellemek için ivedilikle Tahran'daki İngiliz ve Amerikan konsolosluklarına başvurarak bağımsızlıklarını tanımalarını istemelerini de emir notasına ilave etmiştir⁵⁶. Müttefik olunsa bile son yılda yaşananlar Almanlar ile olan ittifakı zedelemiş ve güveni tam anlamıyla bitirmiş gözükmektedir ki Enver Paşa müttefiki yerine düşmanlarından medet ummaktadır. İngiltere ve Amerika tarafından tanınan bağımsız bir Azerbaycan Devleti'ne Almanya'nın saldıramayacağını düşünmektedir Enver Paşa. Almanya, Bakü'nün alınmasını protesto etse bile bir sonuç alamamıştır. Osmanlı'nın verdiği cevapta Nuri Paşa komutasındaki Kafkas Ordularının Azerbaycan Hükûmeti'ne bağlı bir yapılanma olduğu, Osmanlı'dan emir almadıkları, dolayısıyla konuyla bir alakaları olmadığı iletilmiştir. Enver Paşa'nın yapmış olduğu plan buraya kadar oldukça iyi işlemiştir⁵⁷. Sonuç olarak, Ekim 1918'de Dünya Savaşı'nın kaybedileceğini anlayan Enver Paşa tüm ağırlığını Azerbaycan'a ve yeni kurulan iki ordunun takviyesine vermiştir. 2 Ekim'de Halil Paşa'ya gönderdiği telgrafta Azerbaycan'daki birliklerin takviyesini ve daha fazla silah ve cephane sevkini emretmiş, aynı gün Nuri Paşa'ya yolladığı telgrafta ise dünya savaşının kaybedildiğini yazarak bundan sonra Azerbaycan'ın bağımsızlığını temin etmenin çok önemli olduğunu belirtmiş ve bir taraftan Ermenilerle iyi geçinilmesi gerektiğini salık verirken diğer taraftan da Amerikalılar ve İngilizlerle doğrudan doğruya anlaşma yapmak gerekliliğini tekrarlamıştır⁵⁸.

Olayların dumanı tüterken Enver Paşa'nın yeni süreç için tamamen farklı fikirleri olduğunu Halil Paşa'nın anılarından da okumaktayız. Talat Paşa Hükûmeti'nin istifasının üstünden birkaç gün geçmeden 16-17 Ekim 1918 tarihini taşıyan telgrafında Enver Paşa birtakım emirlerinin hemen yerine getirilmesini Halil Paşa'dan istemiştir. Buna göre Enver Paşa, Azerbaycan'ın mevcut durumda tarafsız kalacağını İtilaf Devletleri büyükelçilerine iletilmesini ve bir tereddüt hasıl olursa İtilaf Devletleri ile birlikte Ruslara karşı savaşa girilmesini telkin etmekte ve Osmanlı Azerbaycan'ı savunamaz ve nihayetinde ordularını çekmek zorunda kalırsa yerel kuvvetlerin ne kadar dayanabileceğinin araştırılmasını istemektedir. Azerbaycan'a yüklü miktarda cephane ve silah göndermek isteyen Enver Paşa bunun için hemen bir tren ayarlanmasını emretmektedir. Son olarak, İngilizlerle görüşmeler yapılırken Ruslarla da her ihtimale karşın görüşmeler yapılmasını rica etmektedir⁵⁹. Halil Paşa'ya göre gelen

56 Aydemir, *Enver Paşa, Makedonya'dan Orta Asya'ya, 1914 – 1922, Cilt III*, 425-430.

57 Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, 67.

58 Aydemir, *Enver Paşa, Makedonya'dan Orta Asya'ya, 1914-1922, Cilt III*, 438-443.

59 Halil Paşa, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e*, 248-249.

emirlerin nedenleri çok açıktır. Yapılacak antlaşmayla orduların işlevsiz hâle getirileceğini gören Enver Paşa ordularını ve cephanelerini Kafkasya ve Azerbaycan gibi Türk kökenli devletlere ileride kullanılmak üzere yığmaktadır⁶⁰. Enver Paşa, Kafkas İslam Orduları Komutanı Nuri Paşa'dan da Azerbaycan Hükûmeti ile Şarki Kafkas Hükûmeti'nin birleştirilerek konfederasyon kurulmasını istemiştir. Ancak mezhep farklılığının birleşmeyi önlemesi, Talat Paşa Hükûmeti'nin görevden ayrılması ve Halil Paşa'nın tutuklanması tüm bunların yapılmasına engel olmuştur. Sonuçta gelen emirle Nuri Paşa ve Kafkas Ordusu Bakü'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Halil Paşa'nın anlattıklarından Enver Paşa'nın ilk günden beri hedefinin Berlin'e gitmek değil, Bakü'ye ulaşmak olduğu açıktır. Bunun için de gerekli hazırlıkları yapmaya çalışmış, Azerbaycan'a ordu, silah, cephaneye ve para yollamış ancak hem sürenin kısalığı hem de kendisinin Karadeniz'de mahsur kalması hedeflerine ulaşmasına engel olmuştur.

Ali Fuat Paşa da hatıralarında Enver Paşa'nın durumu görerek Mütareke imzalanmadan önce ileride kullanılmak ve dayanak oluşturmak üzere önemli bir askeri kuvveti Kuzey ve Güney Kafkaslara yığdığını, Ahmet İzzet Paşa'nın da bu kuvvetleri orada tutabilmek için yoğun çaba harcadığını yazmaktadır. Kısa süre görev alan İzzet Paşa Kabinesi azledildikten sonra yerine geçen Tefvik Paşa İngilizlerin ısrarlarına göğüs geremediği için bu kuvvetlerin ülkeye geri dönmesini emretmiştir⁶¹. Fevzi Çakmak, buradaki askeri birliklerimizi İngilizlerin zoruyla 3 Aralık 1918'de dağıtıldığını yazmaktadır⁶².

Enver Paşa, muhtemelen bu süreç içerisinde Kafkasya'ya birliklerin başına ulaşabilseydi, bugün farklı şeyler konuşulabilirdi. Anlaşıldığı üzere Enver Paşa savaş sonrası için Kafkaslarda ortamı hazırlamış ve Azerbaycan'da hükûmeti kurdu muştur. Fakat Kasım 1918'de ülkeden çıkan Enver Paşa'nın Kafkasya'ya bir türlü ulaşamaması, ancak altı ay sonra Nisan 1919'da Almanya'ya hiçbir şey yapmadan dönmesi ve bu arada kaybedilen sürenin ne kadar önemli olduğu burada daha iyi anlaşılmaktadır. Arada geçen sürede yurtiçindeki ve yurtdışındaki İttihatçılarla irtibatı kopmuş, Anadolu Hareketi de kendine yeni liderler edinmiştir.

60 Halil Paşa, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e*, 249.

61 Ali Fuad Cebesoy, *Moskova Hatıraları, Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya* (İstanbul: Temel Yay., 2017), 53-54.

62 Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri, İkinci Cilt* (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2021, 3. Baskı), 629.

4. Milli Mücadele'nin İlk Günleri - Karakol Cemiyeti

İttihatçı liderlerin yurtdışına kaçmalarını takiben, kısa bir süre içerisinde, bazı gizli cemiyetler kurulmaya ve varlıklarını hissettirmeye başlamışlardır. Bunlar arasında Karakol Cemiyeti'ni özellikle anmak gerekir. Karakol Cemiyeti'nin henüz ortada kimse yokken Kuva-yi Milliye Hareketi'ni başlatan ve organize eden kuruluş olarak öne çıktığı iddia edilebilir.

Karakol'un kuruluş tarihine ilişkin farklı ifadeler bulunmaktadır. Kuruluş için Zürcher Ekim 1918 derken, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Tunaya ve Tevetoğlu Kasım 1919, Karan ise 5 Şubat 1919'u işaret etmektedirler⁶³. Ancak anılara ve faaliyetlere bakılırsa Paşaların emri üzerine kurulan ve faaliyetlerine hemen başlaması istenen Cemiyet'in kuruluşunun 1919 yılına kalması pek olası değildir. Yanlışlık, bize kalırsa, Tunaya'nın 1952 basım Türkiye'de Siyasi Partiler isimli kitabından kaynaklanmaktadır. Burada Karakol'un kuruluş tarihi "Teşrinisani 1334 - Kasım 1919" olarak verilmektedir⁶⁴. Oysa 1334 yılı miladi 1918'e denk gelmektedir. Kitaptaki bu maddi hata buradan direkt alıntı yapan diğer kaynakları da etkilemiş görünmektedir. Doğru kuruluş tarihi Kasım 1918 olmalıdır. Dolayısıyla gizli teşkilatın ete kemiğe bürünmesi yani Karakol'un kurulması Enver Paşa'nın yurdu terk etmesinden hemen sonra yani Kasım 1918'de gerçekleşmiştir.

İzmir Suikasti davalarında yargılanıp beraat eden ve sonrasında ölümüne kadar sessiz kalan Kara Vasıf'ı bu hareketin en önemli kişilerinden birisi olarak anmak yanlış olmaz. İttihat ve Terakki gibi bu cemiyette de tek bir liderden değil de bir liderler kadrosundan bahsetmek daha doğru olur. Mesela, Halide Edip Adıvar, Karakol'un kurulan cemiyetler arasında en önemlisi ve en verimli çalışanı olduğundan bahsederken cemiyetin lideri olarak tanıttığı Kara Vasıf'tan övgüyle bahsetmektedir. Adıvar, Kara Vasıf kadar prensiplerine bağlı birisini asla tanımadığını yazarken bugün adı sıkça duyulmasa bile gelecekte gerçek bir yurtsever olarak hak ettiği değeri göreceğinden emin olduğunu yazmaktadır⁶⁵. Kara Vasıf'ı hareketin ruhu olarak gören Halide Edip mesela Kemalettin Sami Bey'i de hareketin eli kolu olarak tarif etmektedir. Bir taraftan işgal kuvvetlerinin elindeki depolardan Anadolu'ya envaiçeşit silah kaçıran örgüt diğer taraftan da subayları ve önemli sivilleri ikna ederek bin bir zorlukla Ankara'ya göndermek görevini üstlenmiştir. Bu faaliyetler başladığında Mustafa Kemal henüz

63 Mehmet Mert Çam, *Kara Kemal, Küçük Efendi* (İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yay., 2018), 36.

64 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952* (İstanbul: Arba Yay., 1952), 520.

65 Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı* (İstanbul: Can Sanat Yay., 2020, 20. Basım), 32-33.

Anadolu'ya geçmemiştir.

Hüsamettin Ertürk, İttihatçıların bir arada kalmalarını sağlayacak gizli bir teşkilatın kurulma emrinin Talat Paşa tarafından Kara Kemal'e İstanbul'u terk etmeden hemen önce verildiğini ve bunun Enver Paşa tarafından da onaylandığını yazmaktadır. Kara Kemal bu talimat üzerine Miralay Kara Vasıf ile birlikte önce İttihatçıların, sonra da memleketin varlığını korumak için Karakol Cemiyeti'ni kurmuşlardır⁶⁶. Amaç liderlerinin ülkeyi terk etmesi üzerine büyük bir baskı altına girecek olan İttihatçıları korumak ve bunların katkılarıyla da memleketin kurtarılması için çalışmak olarak belirlenmiştir.

Çam'a göre Talat ve Enver Paşaların talimatları doğrultusunda, yurt içinde kalan İttihatçıları, Ermenilerin terör saldırılarından ve iktidarı ele geçiren Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi muhaliflerin şerrinden korumak, İngilizlere karşı casusluk faaliyetleri yürütmek ve Anadolu'nun işgaline karşı direnişe ön ayak olarak oraya silah, cephane ve insan kaçırmak amacıyla Kara Kemal, Kara Vasıf ve Baha Said ile birlikte Kasım 1918'de Karakol Cemiyeti'ni kurmuşlardır⁶⁷.

Teşkilatlanma çalışmalarında çok ciddi bir rolü bulunan Kara Kemal'in ismi ilk defa Birinci Dünya Savaşı sırasında yaptığı çalışmalarla duyulmuştur. İttihatçıların iktidarı ele geçirdikten sonra sanayi kuruluşları, esnaf, tüccarlar ve lojistikle ilgili yaptığı çalışmalar ve bunları yabancıların ve azınlıkların ellerinden alıp Müslümanlara ve Türklere verme girişimleri Feroz Ahmad tarafından İttihatçılıktan *Kemalizme* isimli eserinde detaylıca anlatılmaktadır⁶⁸. İttihatçılar yerli esnafın (tüccar, bakkal ve iş adamları) desteklenmesi ve azınlıkların kontrolünde bulunan bu yapının ele geçirilmesi için Kara Kemal önderliğinde 1915 yılında Esnaf Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Benzer şekilde Cemiyet'in kendisine bağlı olarak kurduğu ve ticari bağımsızlığını sağlamaya çalıştığı Milli Mahsulat Osmanlı, Kantarya İthalat ve Ekmekçiler Şirketleri'nin kuruluşları da aynı dönemdedir. İttihatçılar, Osmanlı ülkesinde bir Türk burjuvazisi yaratmanın ilk adımlarını atarken azınlıklara ve hatta yabancılara karşı uzun yıllar sonra ilk defa ticari olarak kafa tutabilen Türk ve Müslüman halk da bunlara dört elle sarılmışlardır⁶⁹. Duygusal olarak oldukça güçlü olan bu sahiplenme içgüdü-

66 Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, 219.

67 Çam, *Kara Kemal, Küçük Efendi*, 35-36.

68 Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, trc. F. Berktaş (İstanbul: Kaynak Yay., 2016, 8. Basım).

69 Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, 53-58.

sü ve özellikle esnaf arasında kurulan sağlam yapı Karakol'un kuruluş aşamasında Kara Kemal'in işlerini de oldukça kolaylaştırmıştır.

Bu nedenle, Karakol Cemiyeti'nin bu kadar kısa bir sürede teşkilatlanmada başarı sağlamasının ve Anadolu'ya silah ve asker kaçırmamasının altında yatan en önemli neden Kara Kemal'in Birinci Dünya Savaşı sırasında kurduğu Esnafkar Cemiyeti'dir. Milli iktisat politikası uyarınca özellikle Türk ve Müslümanlardan seçilen esnafkar, mavnacılar, hamallar, arabacılar milli mücadelenin ilk taşlarını döşemişlerdir⁷⁰. Feshedildiği 23 Nisan 1920 tarihine kadar cemiyet, sadece cephaneye olarak 250 top, 350 bin silah ve bunlara altı ay yetecek kadar mühimmatı Anadolu'ya kaçırmıştır. Aslan, sadece İzmir'de işgale direnen 30 bine yakın bir kuvvetin cemiyetin kontrolü altında olduğunu ifade etmektedir⁷¹.

Semiz ve Akdağ'a göre, İstanbul'da düşman kontrolündeki depolardan sınırsız silah ve malzemeyi, iki binden fazla subayı ve yüzlerce siyasiyi Anadolu'ya kaçıran, azınlık çetelerine karşı bölge halkının güvenliğini sağlayan Karakol Cemiyeti'nin ilk kurucuları ve merkez heyeti Baha Sait, Refik İsmail, Kara Vasıf, Kafkas Fırkası Kumandanı Çolak Kemal (Kemalettin Sami), Karadeniz Boğazı Komutanı, Galatalı Şevket, Sevkiyatçı Ali Rıza (İstanbul Mebusu) ve Miralay Edip Servet Beyler'den oluşmuştur. Gruplar hâlinde İstanbul'un her tarafına yayılan Karakol'un Üsküdar Grubu'nda Yenibahçeli Şükrü Bey, Eski Bahriye Vekili Topçu İhsan Paşa, Şer'iye Mahkemesi Başkatibi Naci Hoca, Tevfik Sükuti, Kalender Hasan, Ahmet Halim, Adliyeci Talat, Binbaşı Remiz ve Atıf Kamçıl bulunurken Topkapı Grubu'ndaysa Kaymakam Hüsamettin (Ertürk), Topkapılı Mehmet Bey, Emin Ali Bey, polis memurları Ahmet, Saip ve Cemal Beyler, Bahriyeli Hakkı, Yüzbaşı Mehmet, Topçu Şefik, Yüzbaşı Enver Beyler bulunmaktadır⁷². Ertürk cemiyetin ilk heyet-i merkeziyesinin Kara Kemal, Kara Vasıf, Baha Said, Ali Çetinkaya, Yenibahçeli Şükrü, Çerkez Reşid, Refik İsmail, Sevkiyatçı Rıza, Miralay Galatalı Şevki, Kemalettin Sami, Edip Servet ve Japon Rıza'dan müteşekkil olduğunu yazmaktadır⁷³. Adı sayılanların çoğu Enver Paşa tarafından kurulan eski Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarıdır.

70 Bülent Çukurova, *Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları* (Ankara: Ardıç Yayınları, 1994), 39.

71 Betül Aslan. "Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma", *Atatürk Dergisi* 4, sy. 1 (2004): 38-39.

72 Semiz ve Akdağ. *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, 59-61.

73 Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, 219.

Cemiyet'in programında kuruluş amaçları insan haklarını korumak, bağımsızlık ile milli hukuku sağlamak ve vatani korumaya çalışmak olarak sıralanmıştır (Madde 1). Cemiyet vatanın menfaatlerine karşı olan her nevi istibdadı kırmak için bunun karşısında çalışan bütün Hükûmet unsurları ve cemaatlerle çalışacaktır (Madde 2). Karakol'un yurtiçindeki faaliyetleri vatanın ve milletin birliğini sağlamak, halkı ezen ve kuvvete boyun eğen dikta yönetimlere karşı silahlı ihtilale kalkışmak, bu uğurda gerekirse ölmek ama zelil ve esir yaşamamaktır. Burada dökülecek kanlardan mesul olanlar kendilerinden zayıf olanları ezenlerdir (Madde 4). Bunun için de kendilerine saygısı olan, milletlerin hürriyetlerini kazanmalarına yardımcı olacak, inançlarına ve evrensel hukuk kurallarına saygılı tüm dış güçlerle iş birliği yapacak ve onlardan yardım isteyecektir (Madde 5)⁷⁴.

Anlaşılacağı üzere Karakol, vatani kurtarmak için silahlı mücadele seçeneği de dâhil olmak üzere bir ulusal hareket başlatmakta, bu uğurda işgal güçleriyle iş birliği yapan yerel unsurları düşman ilan etmekte, milli unsurları ve Osmanlı milletlerinin hukukuna saygı duyacak dış güçleri de kendileriyle birlikte hareket etmeye davet etmektedir. Şükrü Bey, ilginç bir şekilde, teşkilatlanma süreci içerisinde vatanın selameti açısından sadece dost gördükleriyle değil, kendilerine muhalif olan veya öteden beri düşman olduklarıyla da görüşüklerini yazmaktadır. Şükrü Bey'in ismini saydıkları arasında Şehzade Abdülhalim Efendi, Ahmet İzzet Paşa, Yakup Şevki Paşa, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın önde gelenleri ile zamanın Dahiliye Nazırı Reşit Bey de bulunmaktadır⁷⁵. Fikirler ayrı olsa ve milli mücadeleye katılmasalar bile bu girişimleri akamete uğratmak için Damat Ferit dışında kimse harekete geçmemiştir. Dolayısıyla bu tür bir faaliyetin olduğu hemen herkesçe bilinmekte ama birkaçı dışında görev alanlar gizli tutulmaktadırlar.

Halil Paşa anılarında kendisinin Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmeden birkaç gün sonra Karakol Cemiyeti'nin kurulduğunu yazmaktadır. Cemiyeti İttihatçılar kurmuş ve yine İttihatçılar tarafından Aydın ve İzmir başta olmak üzere yurt genelinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile de yakın ilişkiler içindedir. Hatta Halil Paşa, Erzurum'da işleri yönetenlerin başında da İttihatçıların olduğunu yazmaktadır. Ancak herkesin gizliden gizliye bildiği bu gerçek İtilaf Devletleri'nin hışmını üstüne çekmemek için ifşa edilmemiştir⁷⁶. Karakol Cemiyeti'nin başta İttihatçılar olmak üzere

74 Semiz ve Akdağ. *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, 63-65.

75 Semiz ve Akdağ. *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, 49-70.

76 Halil Paşa, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e*, 259.

Anadolu'ya sivil, asker ve cephane kaçırdıklarını, zengin İttihatçılardan toplanan paraların da Anadolu'ya gönderildiğini yine Halil Paşa yazmaktadır⁷⁷.

Karakol'un yedi kişilik hücre sistemine göre örgütlendiğini söyleyen Zürcher ise başlıca iki amacını: İttihatçıları saldırılara karşı korumak ve bir direniş örgütlemek için en yetenekli kişileri Anadolu'ya kaçırmak olarak vermektedir. Teşkilat gücünü, esnaf örgütü ve Teşkilatı Mahsusa'dan alıyordu⁷⁸. Nizamnamesine göre Cemiyet, ülke genelinde, her vilayet ve sancakta birer şube açacaktır ancak teşkilatlanmasına ilişkin bilgiler gizli tutulmuştur. Tunaya, faaliyetlerin sekiz başlık altında toplandığını yazmaktadır: “1) Siyaseti umumiye, istihbarat, umuru hariciye, 2) Propaganda ve Karakol şubelerinin tesisi ve teşkilatı; 3) Milli ordu ve muharebe çeteleri teşkilatı, seferberlik ve harekâtı harbiye; 4) Kuvve-i umumiye, esliha, mühimmat, malzeme tedarik ve ihzarı; 5) Umuru maliye ve hesabiye; 6) Nakliyat ve sevkıyat; 7) Muhabere, muvasala; 8) Muamelatı zatiye, mahakim ve umuru cezaiye”⁷⁹.

Cemiyet nizamnamesine göre beş murahhasan oluşan merkez-i umumi seçilmiş, bunlar da ihtisas alanlarına göre faaliyet alanlarını ve görevlerini icra edecekleri bölgeleri belirlemiştir. Buna göre her murahhas için oluşturulan beş daire şöyledir⁸⁰:

Siyaset, İstihbarat ve Hariciye Dairesi,

Milli Ordu, Muharebe Çeteleri ve Seferberlik Dairesi,

Sevkıyat, Nakliyat, Muhabere ve Muvasal Dairesi,

Maliye Dairesi ve

Muamelat-ı Zatiye ve Propaganda Dairesi.

Her daire alt kısım ve bölümlere ayrılmış, gizlilik gereği kısımların birbirlerinden haberdar olmamalarına ve tanımamalarına azami ehemmiyet verilmiştir. Taşradaki teşkilatlanma da vilayetlere (5 kişi) ve kazalara (3 kişi) kadar inmiş ve benzer şekilde

77 Halil Paşa, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e*, 281.

78 Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 126.

79 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, 522.

80 Aslan, *Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma*, 37.

gerçekleştirilmiştir. Bunlar için de İttihat ve Terakki'nin tüm yurda yayılan teşkilatı kullanılmıştır⁸¹. Başarı da buradan gelmektedir. Yapılanma İttihatçıların II. Meşrutiyet öncesi kullandığı ve daha sonra Teşkilat-ı Mahsusa'ya adapte ettiği sistemle neredeyse birebir aynıdır.

Karakol Cemiyeti, Anadolu'ya sadece insan, silah ve cephane kaçırmamış, Enver Paşa'nın uzun bir süre ortalığa çıkmaması üzerine harekete yeni bir lider belirlemek için de çalışmalarda bulunmuştur. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa hatıralarında Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesinin bir İttihatçı organizasyonu olduğunu ifade etmektedir. Mustafa Kemal'in İngilizlerle olan aşırı samimiyetinin ve padişaha olan yakınlığının projektörlerin hep kendi üstünde olmasını isteyen Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın tepkisini çektiğini, İttihatçıların Mustafa Kemal'i Anadolu'ya geçirmek için bulduğu Ordu Müfettişliği görevine bu yüzden Sadrazam'ın hiç düşünmeden "evet" dediğini ve hiç kimseye nasip olmayan diğer ordular üzerinde de söz hakkını sağlayan yetki belgesinin ise Harbiye Nazırı Şakir Paşa tarafından hazırlandığını yazmaktadır⁸². Bu organizasyonda asıl payeyi İttihatçılara ve Teceddüt Fırkasına vermektedir İzzet Paşa.

İttihatçıların Anadolu Hareketi liderliğini Mustafa Kemal'e teklif etmeden önce birkaç Paşa ile de görüştükleri zaman zaman gündeme getirilmiştir. Bununla ilgili en detaylı bilgilere Ahmet İzzet Paşa'nın ve Yenibahçeli Şükrü Bey'in hatıralarında ulaşılmaktadır. Ahmet İzzet Paşa ismini vermediği ama sevdiği vatansever bir gencin sadrazamlıktan ayrıldıktan iki ay sonra gizli İttihat liderlerinden bir zatı alarak evine geldiğini, bu zatın kendisinin ve arkadaşlarının vatanın kurtuluşu için çalışmak istediklerini söylediğini, hareketin önderliğini Paşa'ya vermeyi dilediklerini ve kabul ederse topladıkları parayı da emrine vereceklerini belirttiğini yazmaktadır. Paşa, daha sonra yanlış olduğunu anladığı bir vehimle, İttihatçıların gizli bir örgüt kurarak yeniden iktidara gelmek istediklerini, liderliği de kendisine vererek takibattan kurtulmaya çalıştıklarını düşünmüş ve görevi reddetmiştir⁸³. Ahmet İzzet Paşa sonrasında verdiği bu karardan çok büyük pişmanlık duyacak ve bunu hayatının en büyük hatası olarak gördüğünü yazacaktır:

81 Aslan, *Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma*, 38.

82 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım, İstiklal Harbi'nin Gerçekleri*, 62-63.

83 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım, İstiklal Harbi'nin Gerçekleri*, 62.

“Kör Kadı türünden bu doğruluk, ömrümde düştüğüm hataların en büyüğü ve en zararlısı olmuştur. Gerçi devleti bu vartaya düşürenler *İttihatçılardı*. Açtıkları yaraların daha kanı dinmeden, onlarla birlikte çalışmak vicdanıma çok ağır geldi. Fakat onların yerine gelenler daha zararlıydı. Dolayısıyla teklif edilen kuvvet ve serveti iyi bir şekilde ve ustalıkla vatan ve devlet yolunda kullanmaktan kaçınmak ve güçsüz, kuvvetsiz, kimsesiz inziva köşesinde oturmayı seçmek, hesabıma yazılacak büyük bir hatadır. İtiraf ediyorum!”⁸⁴.

Yenibahçeli Şükrü Bey ise hatıralarında teşkilatlanmaya karar verdikten sonra tüm ülkede tanınan ve sevilen, şerefli ve iktidar sahibi birisini lider olarak başlarına getirmek istediklerini, bunun için de ilk olarak İzzet Paşa’ya gittiklerini anlatmaktadır. Bu amaçla Sapançalı Baki Bey’in İsmet İnönü ve Salih Omurtak’ın da bulunduğu bir ortamda İzzet Paşa’yı ziyaret ettiğini ve bu fikri açtığını aktaran Şükrü Bey, Paşa’nın fikri asil bulmakla birlikte mevcut şartlar içerisinde tatbik edilmesini mümkün görmediğini belirterek reddettiğini vurgulamıştır⁸⁵. Devamla Kemalettin Sami Bey’in Yakup Şevki Paşa’yı başa geçirme isteğineyse Şevki Paşa hastalığı nedeniyle böyle büyük bir hareketi yönetemeyeceği için istememiş ama enerjik, atak, çok zeki, donanımlı, ileriye çok iyi gören bir komutan olarak tanımladığı Mustafa Kemal Paşa’yı önermiştir⁸⁶. Görüşü sorulan İzzet Paşa da Mustafa Kemal’in çok haris olduğunu ve frenlenmesi gerektiğini belirterek onay vermiştir. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeleri Şükrü Bey ve Refik İsmail Bey yapmış ve uzun uğraşlar sonucunda kendisini ikna etmişlerdir⁸⁷.

Burada belirtmek gerekir ki bahsedilen dönemde Yakup Şevki Paşa hâlen Doğu’da görevde bulunmaktadır. Paşa, İstanbul’a ancak 26 Nisan 1919’da gelecektir. Dolayısıyla kendisiyle yüz yüze bir görüşme yapılması pek mümkün görünmemektedir. Ancak Paşa’nın bu dönemde görevde bulunduğu Kars ve Erzurum’da İttihatçılar faaliyetlere başlamış ve kendisiyle burada görüşme yapıp İstanbul’a bildirmiş olabilirler. Doğu’da kurulan yerel hükümetlerde görev almayı sağlığı elvermediği için reddettiğini Yel de kitabında belirtmektedir⁸⁸. Fakat İstanbul’da bulunduğu süre içerisinde İt-

84 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım, İstiklal Harbi’nin Gerçekleri*, 62-63.

85 Semiz ve Akdağ, *Yenibahçeli Şükrü Bey’in Hatıraları*, 53-54.

86 Semiz ve Akdağ, *Yenibahçeli Şükrü Bey’in Hatıraları*, 106-107.

87 Semiz ve Akdağ, *Yenibahçeli Şükrü Bey’in Hatıraları*, 52-57.

88 Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, 123-144.

tihat ve Terakki düşmanlığına da karşı çıktığı ve İttihatçılara gösterilen aşırı tepkinin ülkeyi daha da böleceğini ifade ettiği görüşleri bilinmektedir⁸⁹.

Erik Jan Zürcher de Mustafa Kemal'in Anadolu'ya lider olarak geçmesinde Karakol'un rol oynadığını yazmaktadır. Örgüt içinde önemli bir rolde olan Şeref Çavuşoğlu'na dayandırdığı iddiaya göre İttihatçılar ilk önce Ahmet İzzet Paşa ile görüşmüşler ancak onun reddetmesi üzerine İstanbul mebusu Sevkiyatçı Rıza Bey aracılığıyla Mustafa Kemal ile görüşerek onun kabul etmesini sağlamışlardır. Tayinin gerçekleştirilmesi için de Esat Paşa çaba harcamıştır. Zürcher'e göre dönemin en güvenilen askeri olan Ahmet İzzet Paşa'nın seçimi oldukça mantıklıdır. Onun ardından İttihat ve Terakki'nin savaş politikalarına karşı olması nedeniyle Mustafa Kemal'in tercih edilmesi de doğru bir seçimdir. Zürcher, Rauf Orbay'ın anılarında Mustafa Kemal Paşa ile Kara Kemal'in Paşa'nın evinde şahit olduğu görüşmelerin Paşa ile Karakol arasında bir iletişim olduğuna şahit olarak sunmaktadır. Ancak hemen ardından bunun bir İttihatçı teşebbüsü olduğunun Cebesoy'un ve Karabekir'in hatıralarında yer almadığını da ilave etmektedir⁹⁰.

Yenibahçeli Şükrü'ye göre Mustafa Kemal'in görevi kabul etmesi üzerine kendisini Anadolu'ya yetkili bir pozisyonda göndermek için bir plan yapılmıştır. Harbiye Nazırı Müşir Şakir Paşa ile Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın katkılarıyla konu önce Heyet-i Vükelâ'nın ardından da Padişah'ın önüne gelip onay alındığını belirten Şükrü Bey, Mustafa Kemal'in İttihatçı olduğu yönündeki düşünceleri izale etmek için gösterdikleri çabaları da hatıralarında anlatmaktadır⁹¹. Bu durumu Fevzi Çakmak da doğrulamaktadır. Ferit Paşa'nın, Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın, entrikalarından dolayı, Mustafa Kemal Paşa'nın müfettiş olarak görevlendirilmesini arzu etmediğini, bunun yerine İttihatçılarla birlikte Malta'ya sürgüne gönderilmesini istediğini kendisine iletildiğini yazmaktadır⁹². Damat Ferit Paşa'yı bu görevlendirme konusunda ikna etmek, muhtemelen, hiç de kolay olmamıştır. Buradaki rolüne atıfta bulunmayan Fevzi Çakmak, günlüklerinde, İzmir'in işgali sonrası, kendisinin, Cevat (Çobanlı) Paşa'nın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da direnişe karar verdik-

89 Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, 173-175.

90 Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 126.

91 Semiz ve Akdağ, *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, 107-109.

92 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 648.

lerini yazmaktadır⁹³. Bundan sonraki süreçte de her daim Atatürk ile yakın temasta olacaktır.

Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa anılarında Mustafa Kemal ile İstanbul'da iken görüştüğünü, kendisinin Hendek ve Adapazarı civarına gidip Abhazlarla birlikte bir direniş örgütleyeceğini ve diğer İttihatçıların da başka yerlerde teşkilatlanıp peşinden geleceklerini düşündüğünü söylemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın bunu kısmi bir çaba olarak nitelendirdiğini, kendisinin Anadolu'ya genel müfettiş olarak tayin edildiğini ve direnişi daha geniş kapsamlı olarak örgütleyeceğini bildirdiğini yazmaktadır. Ayrıca, Halil Paşa'dan da kendisinden habersiz hareket etmemesini ve çağırdığında kendisine katılmasını istemiştir. Kendisinin bir direniş başlatmasını İttihatçılara yönelik olumsuz tavır nedeniyle uygun bulmadığını ve bu nedenle Mustafa Kemal'i desteklemeye karar verdiğini de belirtmektedir Halil Paşa⁹⁴. Halil Paşa hatıralarında Anadolu'daki direnişi İttihatçıların örgütlediğine veya Mustafa Kemal Paşa'yı İttihatçıların seçtiğine dair bir bildirimde bulunmamaktadır. Mustafa Kemal'in Anadolu Hareketi'ni örgütleme kararına nasıl vardığını da yazmamaktadır.

Hüsamettin Ertürk ise hatıralarında Anadolu'ya geçmeden önce Sevkiyatçı Rıza ve İskeçeli Arif Beylerin de bulunduğu bir ortamda Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğünü ve Paşa'nın kendisine İttihatçıların teşkilatı, yapısı ve güçleri hakkında sorular sorduğunu yazmaktadır. Paşa en çok da Teşkilat-ı Mahsusacılardan memleketin kurtarılması hususunda ciddi bir hizmet beklenip beklenemeyeceğini öğrenmek istemiş, Ertürk ise bunların icap ederse canlarını bile vereceklerini söylemiştir. Ayrıca, Enver Paşa'nın kuvvetinin ne olduğunu ve neler yapmak istediğini de sormuştur. Ancak buna ilişkin Ertürk'ün verdiği cevaplar anılarında yer bulmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Kafkasya'dan gelebilecek bir Enver saldırısına karşı koymak için Hükûmet ve Padişah tarafından Anadolu'ya gönderildiğini, Paşa'nın da bunun karşılığında olağanüstü yetkiler istediğini yazmaktadır. Bu yetkilerin alınması için de Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa ile Arapkirli Cevat Paşa, Harbiye Nazırı Müşir Şakir Paşa nezdinde çok çaba sarf etmişlerdir⁹⁵.

Atatürk ise Kurtuluş Savaşı günlerini anlattığı *Nutuk*'a 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkması ile başlamaktadır. Bundan önce neler yaşandığına dair herhangi bir bilgi

93 Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 650.

94 Halil Paşa, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e*, 257-258.

95 Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, 328-329.

vermemektedir. Anadolu'ya geçmeye nasıl karar verdiği ve kendisine kimlerin yardımcı olduğuna dair tek bilgiyi yine *Nutuk*'ta şu şekilde vermektedir: "... O tarihte Genelkurmay'da bulunan ve benim amacımı bir dereceye kadar anlayan kişilerle görüştim. Müfettişlik görevini buldular ve yetkiyle ilgili talimatı da ben kendim yazdırdım..."⁹⁶. Kazım Karabekir de hatıralarında bu tartışmalara girmekte ancak Milli Mücadele'nin İttihatçılara bağlanmasını yanlış bulmaktadır. Evet, kendisi başta olmak üzere mücadeleyi başlatanların içinde eski İttihatçılar da vardır ancak yolları İttihat ve Terakki ülkeyi felakete sürüklemeden çok önce ayrılmıştır. Aydınların bir kısmının o dönemde hâlâ güçlü olan İttihatçılarla çalışıp Kuvvacılara katılmış olsalar bile milli direniş ve milli hükümet kurmak için yola çıkan Kuva-yı Milliye'nin ilk nüvelerini atan İttihatçılar değil, kendisidir. Hatta Mustafa Kemal'i buna ikna edenin de kendisi olduğunu yazmaktadır Karabekir Paşa⁹⁷.

O dönemde Atatürk'ün devamlı yanında bulunan Mazhar Müfit Kansu ise hatıralarında Karakol Cemiyeti'nin varlığından çok uzun bir süre haberdar olmadıklarından bahsetmektedir. Erzurum Kongresi sonrası Sivas için hazırlık yaparken ilk olarak 8 Ağustos 1919'da Kazım Dirik'in kolorduya ulaşan nizamnameyi kendilerine ulaştırması üzerine haberdar olmuşlardır. Teşkilatın oldukça gizli bir yapılanmaya sahip olduğunu, kurucularının, genel merkez üyelerinin ve şubelerinin bilinmediğini ancak tüm ordu kademelerine yayıldığından bahsedildiğini anlatmaktadır. Mustafa Kemal'i cemiyetin başı gibi gösterme çabalarına oldukça şaşırduklarını söyleyen Kansu, Paşa'nın bir tamimle kendisinin bu örgütle hiçbir bağının olmadığını tüm birliklere ve sivil kuruluşlara bildirdiğini de yazmaktadır. Yaşanan en büyük korku bu gizli yapılanmanın askeri birliklerde ve özellikle destek veren aşiretlerde ihtilal içinde ikilik olduğuna dair bir düşüncenin oluşmasına yöneliktir. Sonunda bir görüşme sırasında Kara Vasıf, örgütün kendisi tarafından kurulduğunu ve liderinin de Mustafa Kemal olduğunu itiraf etmesi sonrası kördüğüm çözülecektir. Ancak yaşanan bu süreç Mustafa Kemal tarafından hiçbir zaman unutulmayacaktır⁹⁸. Dolayısıyla Kansu'ya göre İttihatçıların Atatürk'ün, Anadolu Hareketi'nin lideri yapılmasıyla hiçbir ilgisi yoktur.

Tarih vermemekle birlikte Karakol'un tüm ordulara dağıttığı Teşkilat-ı Umumiye Ni-

96 Mustafa Kemal Atatürk, *Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2017, 20. Basım), 6.

97 Denker, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, 181.

98 Fethi Tevetoğlu, Milli Mücadelenin Gizli Kuruluşlarından Karakol Cemiyeti, *Türk Kültürü Dergisi* VIII, sy. 95 (Eylül 1970): 757-763.

zamnamesi ile Vezaif-i Umumiye Talimatnamesinden Erzurum Kongresi'nde alınan kararların tüm taraflarca iyice anlaşılması için çalıştıkları sırada haberdar olduklarını bahseden Atatürk, Kara Vasıf'ın açıklamalarından da tatmin olmadığını *Nutuk*'ta yazmaktadır. Özellikle merkezi ile başkomutanı bilinmeyen bir yapılanmanın kararlarına uymayanları idamla tehdit etmesini çok tehlikeli bulduğunu vurgulamaktadır. Hiç kimsenin kendisine bu yapılanmadan bahsetmediğini ve teyidini almadığını söyleyen Atatürk'e göre örgütün varlığının ortaya çıkmasından sonra açıklamalarda bulunulmasında bir samimiyet aramak yersizdir⁹⁹. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul Şubesi olarak çalışmasını istediği Karakol'un İstanbul'da örgütünü genişletmeye çalışmasından rahatsız olduğunu belirten ve bunun önlenmesi için çaba harcayan Atatürk, Karakol'un ileri gelenlerinin Malta'ya sürgüne gitmesi ve İstanbul'daki örgütlenmenin sıfırlanmasını da yapılan bu yanlışlara bağlamaktadır¹⁰⁰.

Kazım Özalp de hatıralarında Karakol'dan çok az bahsetmektedir. İstanbul'da Karakol Cemiyeti adında bir örgüt kurulduğunu yazan Özalp kuruluş tarihinden ve niteliğinden bahsetmediği bu örgütün kurulmasına bir sebep görmediğini vurgulamaktadır. Bursa ve benzeri birkaç yerde daha kısa bir süreliğine göze çarpan örgüt, Özalp'e göre, Anadolu'da bir varlık göstermeden yok olmuştur¹⁰¹. Zürcher ise kitabında Karakol'un Mustafa Kemal tarafından önceden beri bilinmekte olduğunu belirterek bu tavrın taktiksel olduğunu düşünmektedir ve kendisini Karakol'dan ve dolayısıyla İttihatçılardan bağımsız göstermek istemiş olabileceğine bağlamaktadır¹⁰².

5. Mütareke Sonrası Kurulan Cemiyetlerde İttihatçıların Rollerini

Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra, bir elden yönetiliyormuş gibi ülke genelinde çeşitli cemiyetler kurulmaya ve peşi sıra kongreler yapılmaya başlanmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'deki açılışına kadar geçen bu süreyi Bülent Tanör "Kongreler Dönemi" olarak adlandırmaktadır¹⁰³. Tanör'e göre, Sivas ve Pozantı gibi birkaçının dışındaki tüm kongrelere yerel inisiyatifler öncülük etmişlerdir. Ülkenin içinde bulunduğu zor durumu gören yerel siyasetçiler, eşraf, din adamları ve bürok-

99 Atatürk, *Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk*, 47-48.

100 Atatürk, *Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk*, 277, 289.

101 Ali Çetinkaya ve Kazım Özalp, *Direnış 1919* (İstanbul: Örgün Yay., 2009), 369.

102 Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 174.

103 Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)* (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1998), 109.

ratlar Hükûmet'ten bir yönlendirme beklemeden cemiyetleri kurmuşlar ve kongreleri düzenlemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa da örgütlenme çalışmaları belli bir noktaya geldikten sonra mücadeleye katılmıştır. Hatta Sivas Kongresi'nden sonra bile ülke genelinde 15 kongre daha gerçekleştirilmiştir. Öyle ki Milli Meclis açıldıktan sonra bile kongreler devam etmiş ve Trakya'da 9-14 Mayıs 1920 tarihleri arasında Büyük Edirne Kongresi düzenlenmiştir¹⁰⁴.

Dönem üzerine çalışma yapanlar bu dönemde kurulan cemiyetlerde İttihat ve Terakki tarafından Balkan Savaşları sonrasında kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin önemli bir etkisi olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın zorlu koşullarında yerine getirmiş olduğu önemli görevlere dikkat çeken Tefik Bıyıklıoğlu, bu Cemiyeti Kurtuluş Savaşı öncesi kurulan tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin temeli ve öncüsü olarak görmenin doğru olacağını yazmaktadır. Bıyıklıoğlu'na göre bu derneklerin fikirleri hatta isimleri bile Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nden çıkmıştır¹⁰⁵.

Prof. Dr. Nazım Polat ise Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin yapısı hakkında daha fazla detay vermekte ve benzerliklere vurgu yapmaktadır. 31 Ocak 1913'te İttihat ve Terakki tarafından siyaset dışı kalmak düsturuyla kurulan Cemiyet, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ve İttihatçılık nefretinin artması üzerine günün şartlarına uyarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine dönüştürülmüşlerdir. Polat, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurucularının veya aktif görev üstlenen üyelerinin Müdafaa-i Milliye Cemiyeti üyeleri olmalarına, bazen eski Cemiyet binalarının yeni Cemiyetler tarafından da kullanılmasına ve çalışma yöntemlerinin benzerliklerine vurgu yaparak aynı nüveden çıktıklarını iddia etmektedir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kuruluşlarında rol alan Faik Kaltakkıran, Celal Bayar, Süleyman Nazif ve Esat Paşa gibi isimler Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin de üyeleridir¹⁰⁶.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin özellikleri üzerine çalışan Cemal Güven o dönemde

104 Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, 115.

105 Tefik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele. Cilt I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 66.

106 Nazım Hikmet Polat, *Milli Mücadelede Sivil Direnişin Kökleri: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti 1913-1919*, (2013), son güncelleme 22.08.2022, <https://www.altayli.net/milli-mucadelede-sivil-direnisin-kokleri-mudafaa-i-milliyecemiyeti-1913-1919.html>, 1-3.

kurulan cemiyetlerin tümünü içeren bir listeye çalışmasında yer vermektedir¹⁰⁷. O dönemde düzenlenen kongreler ve katılımcı sayıları da Tanör tarafından listelenmiştir¹⁰⁸. Erzurum ve Sivas Kongrelerine katılımcı sayısı az olmasına rağmen hareketin lideri, aldığı kararlar ve Milli Mücadele'ye yön vermesi açısından diğerlerinden oldukça başat bir rol oynamıştır. Mütareke sonrası, Milli Mücadele sırasında kurulan cemiyetler ve yapılan kongreler üzerine en detaylı çalışan araştırmacılardan Şerafettin Turan, hepsinin temelinde ülkeyi kurtarmak gibi bir amacı olan kongrelere genellikle bölgesel derneklerin öncülük ettiğini yazmakta ve bunları beş ana grupta toplamaktadır¹⁰⁹:

Bunlardan ilki, belki de Anadolu'daki ilk direniş hareketi, 5 Kasım 1918'de, Mondros'un hemen sonrasında hatta ülke henüz fiili işgale bile uğramamışken yapılan Kars İslam Şurası ile başlayan ve 21 Şubat 1920'de Oltu İslam Terakki Fırkası Kongresi ile sona eren Kars, Ardahan ve Oltu etrafında şekillenen kongreler grubudur. Sonucunda Oltu Şura Hükûmeti 13 Mayıs 1920'de, kendini feshederek Ankara Hükûmeti'ne katılmıştır. Tarih sırasına göre gidildiğinde ikincisi, özel amaçlarla 7 Kasım 1918'de Trakya'da kurulan, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi'nin öncülük ettiği kongreler zinciridir. Bu da 9-14 Mayıs 1920'de yapılan Büyük Edirne Kongresi ile kendisini lağvederek TBMM Hükûmeti'ne katılım kararı almıştır. Kongre gruplarının üçüncüsü ve belki de en önemli görülenleri, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin 13 Şubat 1919'da başlayıp Erzurum ve Sivas Kongreleri'ne uzanarak Atatürk ile birlikte Milli Mücadele'ye yön veren kongreleridir. İzmir'de 1 Aralık 1918'de kurulan Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin öncülüğünde 17-19 Mart 1919'da yapılan kongre ile Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak adı altında Balıkesir-Alaşehir ve Nazilli ekseninde Kasım 1919'a kadar yapılanlarsa dördüncü kongreler grubunu oluşturmaktadır. Son grup ise İstanbul'da Doktor Esat Paşa nezaretinde ülkenin işgaline karşı çıkan tüm teşkilatları bir araya getirmeye çalışan ancak akim kalan Milli Kongre oluşumudur. İttihat ve Terakki'den sonra oluşan boşluğu doldurmak amacıyla yola çıkan teşebbüs 29 Kasım 1918'de yapılan toplantı neticesinde alınan kararları 7 Aralık 1918'de bir bildiriyle kamuoyuyla paylaşmasına rağmen Hürriyet ve İtilaf Fırkasının direnişi karşısında başarısız olmuştur. İstanbul'daki Milli Kongre'yi Bülent Tanör, bağımsız ve kalıcı bir hareket olarak görmemekte, bunun yerine bu yapının gevşek bir konfe-

107 Cemal Güven, "Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Karakteristik Özellikleri", *İnsan ve Medeniyet Araştırmaları* içinde (İstanbul: Çizgi Kitabevi, Ekim 2019), 489-490.

108 Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, 148.

109 Şerafettin Turan, "*Kurtuluş Savaşı'nda Kongreler*" (Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümü Semineri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975), 148.

derasyon olarak tanımlanmasının daha doğru olacağını ifade etmektedir. Diğer yerel cemiyetlerin aksine bu konfederasyonu oluşturanlar birbirinden farklı görüşteki örgütler, fırkalar ve aydınlardır. Güzel bir fikir olarak doğan bu blok, bir müddet sonra, herhangi bir kongre toplayamadan veya kalıcı bir faaliyete imza atmadan dağılmıştır. Dolayısıyla Turan'ın aksine Tanör kongre kümelenmelerini beş değil dört grup olarak kabul etmektedir¹¹⁰.

Turan'a göre bu örgütlerin kuruluş amaçlarından en önemlisi silahlı direnişten ziyade o dönemde oldukça popüler olan ve bir nevi kurtuluş reçetesi olarak görülen Wilson Prensiplerinin 12. maddesine göre bulunulan bölgedeki ekseriyetin Türk olduğunun ispatına yönelik bilimsel çalışmalar yapmaktır. Mesela İzmir'de, henüz işgal olmadan önce, 13 Mart 1919'da yapılan toplantıda alınan kararlardan birisi İzmir ve Aydın bölgesinde Türklerin hem nüfus olarak hem de emlak olarak çoğunluğa sahip olduğundan, yukarıda anılan maddeye göre işgal edilemeyeceğinin, bilimsel olarak Batılılara kanıtlanmasıdır¹¹¹. Sonyel de ilk kurulan derneklerin neredeyse tamamının Amerikan Başkanı Wilson'un 14 ilkesinden etkilendiğini ve özellikle 12. maddesine dayanarak yaşadıkları bölgede Türklerin ekseriyette olduğunu kanıtlamaya çalıştıklarını yazmaktadır. İşgalin büyük çaplı olmayacağı beklendiği için silahlı mücadeleye yönelik bir çalışma ilk aşamada bu derneklerin amaçları arasında değildir¹¹².

Görüldüğü üzere, Osmanlı adına Mütarekeyi imzalayanların beklentileriyle paralel olarak, ülkedeki aydınlar da kazananların büyük çaplı bir işgale girişmeyeceklerini düşünmüşlerdir. Ülkenin bir kısmının elden gideceği öngörülmüş ancak Wilson Prensiplerinin adilane uygulanacağı saikiyle Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin İtilaf Devletleri ve Amerika'ya bilimsel olarak ispat edilmesi durumunda kurtarılabilirliği düşünülmüş ve bu birincil amaç olarak öne çıkmıştır. Oysa Başkan Wilson'un tutumu Balkan Savaşı'ndaki Batılıların tutumundan farklı olmamış ve İtilaf Devletleri çok büyük tepki alacaklarını bilmelerine karşın İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline göz yummuşlardır. Bu işgalden sonra dernekler için direnişin nevi değişmiş ve silahlı mücadele kısmına geçilmiştir.

Güven, cemiyetlerin tamamının siyasetle bir ilişkileri olmadıklarını ve bir partiye

110 Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, 119.

111 Turan, *Kurtuluş Savaşı'nda Kongreler*, 150.

112 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika. Cilt I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1987), 70.

bağlı olmadıklarını kuruluş aşamasında ilan ettiklerini belirtmektedir. Bunu yapmadaki temel amaç, İttihat ve Terakki ile bir bağlarının olmadığını Hükûmete ve işgal güçlerine göstermek ve tepkiyi üzerlerine çekmemektir. Yöneticiler arasında genellikle siviller yer almış, eşrafın ve din adamlarının olmasına ise özel önem verilmiştir. Ancak bölgesel mücadele öngörüldüğü için cemiyetler arasında kopukluklar yaşanmış, bu da Mayıs 1920'ye kadar devam etmiştir¹¹³. Bununla birlikte İttihatçılar hemen hemen her cemiyette yer almışlar ve kuruluşlara destek vermişlerdir. Mesela Celal Bayar, İzmir'deki cemiyet için dışarıdan mücadele ederken Kara Vasıf, Batı Anadolu'da Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli örgütlerinin silahlı kolunun başına bir nevi başkomutan olarak atanmıştır¹¹⁴. Yine Turan, Kara Vasıf'ın 1918 ve 1919 yıllarındaki tüm teşebbüslerde görüldüğünü vurgulamaktadır¹¹⁵.

Enver ve Talat Paşa'nın yurtdışına çıkarken kurdurduğu Karakol Cemiyeti'nin liderlerinden biri olan Kara Vasıf, Batı Anadolu'da Başkomutan iken Sivas'ta da Heyet-i Temsiliye üyesidir. Cemiyetlerin üzerindeki İttihatçı etkisi onunla oldukça açıktır. Batı'daki örgütlenmelerde sivil ağırlığı sonuna kadar korunurken Doğu'da Erzurum Kongresi'ne katılan Mustafa Kemal ve Rauf Bey bu cemiyetlerin ilk kez askerlerin kontrolüne girmesine neden olmuş ve etkileri giderek artmıştır. Ayrıca, Turan'a göre, Batı ile Doğu'nun birbirlerinin ne yaptıklarına dair bilgileri de oldukça sınırlıdır ve birbirlerinden bağımsız hareket etmektedirler¹¹⁶.

Mayatepek bu konuda daha iddialı yorumlarda bulunmaktadır. Ona göre Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulan Müdafaa-i Hukuk Dernekleri'nin tüzükleri neredeyse aynıdır. Bu derneklerin kurulması Enver Paşa tarafından ülke dışına çıkmadan önce emredilmiş ve orduların terhisıyla ortada kalacak silahların da saklanması henüz ateşkes imzalanmadan önce ilgili komutanlıklara iletilmiştir. Dolayısıyla derneklerle, işgal güçlerine karşı hemen harekete geçebilecek bir mekanizma oluşturulmuş ve silahlı mücadele için de mühimmatın yurtiçinde kalmasına yönelik stratejiler geliştirilerek tedbirler alınmıştır. Mustafa Kemal Anadolu'ya geçtiğinde hazır durumda bulunan iki ordu, dernekler ve silahlar Enver Paşa tarafından organize edilmiştir¹¹⁷.

113 Güven, *Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Karakteristik Özellikleri*, 487.

114 Turan, *Kurtuluş Savaşı'nda Kongreler*, 153.

115 Turan, *Kurtuluş Savaşı'nda Kongreler*, 154.

116 Turan, *Kurtuluş Savaşı'nda Kongreler*, 154.

117 Osman Mayatepek ve Fatih Bayhan, *Dedem Enver Paşa* (İstanbul: Timaş Yay., 2015), 204.

Ertuğrul Zekai Ökte de Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Enver Paşa'nın Almanlar başta olmak üzere ittifak yaptıkları ülkelerin savaşı kaybedeceğini öngörerek bir işgal durumunda karşı koymak için gerekli askeri hazırlıkları yaptığını, savunma planlarını hazırladığını hatta yığınaklar yaptırdığını söylemektedir. Ökte'ye göre Anadolu'daki direnişi organize edecek subayların isimleri ve görev yerleri en büyükten en küçüğüne kadar bellidir¹¹⁸. Dolayısıyla bu tarihten itibaren atamaların planlı olarak yapıldığı, düzenli orduların Anadolu'ya kaydırıldığı, mütareke durumunda silahların nasıl saklanacağına ilişkin planların yapıldığı ve derneklerin bu amaçla kurdukları iddia edilebilir. Ancak Ökte tarafından buna ilişkin bir bilgi veya belge sunulmamaktadır.

Mütareke şartları gereği tahliyelerden sorumlu olan Yakup Şevki Paşa'nın da ellerinde bulunan silahların önemli bir kısmını bölgedeki yerel yönetimlere, aşiretlere ve direniş gruplarına dağıttığı bilinmektedir. Selma Yel, bunun ahalinin işgal güçlerine karşı direnmesi için yapıldığını söylerken Yakup Şevket Paşa'nın dileyen subay ve erlerin de direnişçilere katılmalarına izin verdiğini yazmaktadır. Hatta bölgedeki kumandanlara gönderdiği gizli emirlerde bu dağıtımın oldukça gizli yapılması gerektiğinin altını çizdiğini de vurgulamaktadır. Paşa, Mondros hükümlerine aykırı hareketleri nedeniyle, ülkeye zarar vermek istememektedir. Sel'e göre Doğu'daki direniş Yakup Şevki Paşa'nın katkılarıyla Mondros'tan hemen sonra başlamıştır¹¹⁹. Hatta bu tür faaliyetlerde bulunarak mütarekeyi ihlal ettikleri gerekçesiyle İngilizler, Yakup Şevki Paşa ile birlikte Nihat Paşa, Ali İhsan Paşa, Nuri Paşa, Mürsel Bey, Tefik Paşa, Galip Paşa ve Fahri Paşa'nın da cezalandırılmalarını Osmanlı'dan Ocak 1919'da istemiştir¹²⁰.

Bülent Tanör de "Kongreler Dönemi"nde İttihatçıların çok önemli bir rol oynadığını özellikle vurgulamaktadır. Kurulan cemiyetlerin tamamında siyasi fırkaları şiddetle reddeden özel bir madde olmasına rağmen bu daha çok, İttihatçıların cemiyetlerde oynadıkları rolü gizlemeye yöneliktir. Tanör, hareketin doğası gereği İttihatçıların radikal, ihtilalci ve milliyetçi olduklarını, iktidarda buldukları süre içerisinde ulusal bilincin yükselmesi için çaba sarf ettiklerini ve azınlıklar dışındaki Osmanlı orta sınıfının iktisadi olarak kalkındırılmasına çalıştıklarını yazmaktadır. Liderleri yurtdı-

118 İrfan Ülkü, *KGB Arşivlerinde Enver Paşa, Türklüğün Son Cephesi* (İstanbul: Milenyum Yay., 2016), 138-139.

119 Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, 96-99.

120 Şimşir, Bilal. *Malta Sürgünleri* (İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1970), 33.

şına kaçmış olsa bile taşra teşkilatları merkezin yaşadığı yıpranmadan etkilenmemiş olarak güçlü bir şekilde ayakta. Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi başkentte güçlü olan siyasi unsurlar da taşrada pek bir varlık gösterememektedirler. Üstelik Hilal-i Ahmer, Türk Ocağı, esnaf ve sanatkâr kuruluşları, dağıtılsa bile Teşkilat-ı Mahsusa unsurları ve yeni kurulan Karakol gibi dernekler İttihatçıların kontrolü altında olup başlaması beklenen İttihatçı avı kendilerine direnmekten başka bir şans bırakmamaktadır¹²¹.

Erik J. Zürcher, Hüsamettin Ertürk, Şeref Çavuşoğlu, Zekai Ökte gibiler tarafından dillendirildiği gibi Tanör de Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunun nereye evirileceği belli olduktan sonra, İttihatçıların, kendilerini Enver Paşa önderliğinde ve illerde bulunan kamu kuruluşları aracılığıyla savaş sonrasına hazırladıklarını öne sürmektedir. Zaten Mütareke imzalanır imzalanmaz yurdun dört bir yanında Kasım 1918 ile Mart 1919 arasında kurulan cemiyetlerin kurucularının çoğu İttihatçılardır¹²². Bu konuda, Kutay biraz daha fazla detay vermektedir. Ona göre Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine ait 197 şubenin 164'ünün başında İttihatçılar bulunmaktadır¹²³. Bilal Şimşir'in İngiliz arşivlerinde yaptığı araştırmaya göre ise İngiliz Yüzbaşı Hadkinson, Amiral de Robeck'e yazdığı raporda 16-27 Eylül 1919 tarihli Balıkesir Kongresi'ne katılanların dörtte üçünün İttihatçı kökenli olduğunu yazmaktadır¹²⁴. Halide Edip ise Sivas Kongresi sırasında Rumeli ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin tek bir çatı altında birleştirilmesinden bahsederken bu bölgelerde bulunan İttihat ve Terakki siyasi kulüplerinin ihtilalci bir yapıya bürünerek bu oluşumun ilk nüvelerini oluşturduğunu da yazmaktadır¹²⁵.

Ancak tüm bunlara rağmen Tanör, İttihatçılığın gizliliği ve komplozu seven, kapalı, maceracı ve hesap vermez doğal yapısının tam aksine bu cemiyetlerin başındaki İttihatçıların oldukça rasyonel davrandıklarını, kuralcı ve saydam bir örgütlenmeyi benimsemiş olduklarını belirtmektedir. Pantürkçü ve İslamcı karışım da doğal olarak yerini Anadolu milliyetçiliğine bırakmıştır¹²⁶. Açıkçası bunu normal karşılamak gerekir çünkü başka milletlerden neredeyse hiç kimse kalmamıştır ülkede. Buna bir

121 Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, 137.

122 Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, 138.

123 Kutay, *Atatürk Enver Paşa Hadisesi*, 7.

124 Bilal Şimşir, *British Documents on Atatürk 1919-1938. Cilt: I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1973), 239.

125 Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihani*, 58.

126 Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, 139.

ilave yapacak olursak, kurulan cemiyetlerin hücumdan çok savunmaya yönelik olduğunu söylemeliyiz. Artık, birincil amaç Osmanlı'yı eski, özlenen, büyük günlerine döndürmek değil, yaşanabilecek bir avuç toprak parçasını elde tutabilmektir. Mustafa Kemal'in de en büyük hedefi bu olacaktır.

Sırası gelmişken bir konuya daha değinmek faydalı olacaktır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasını takip eden günlerde Antlaşma şartlarına göre silahlarını düşmana teslim etmeye ve askerlerini terhise gönlü el vermeyen subaylar da birtakım çözümler aramaya başlamışlardır. Doğu'da Kars'ta 9. Ordu'nun başında bulunan Yakup Şevki Paşa ve Ardahan'daki 3. Tümen'in başındaki Halit Bey direniş için yerel güçler veya hükümetler kurup silahlarını onlara teslim etme çözümünü geliştirmişlerdir. Ordulardan terhis edilen askerler bu yerel hükümetlerin çatısı altında toplanırken işgal güçlerine verilmesi gereken silahlar da bunlara teslim edilmiş veya depolardan çalınmasına izin verilmiştir. Öte yandan, düzenli orduların çekilmesiyle Ermeniler ve Gürcüler karşısında savunmasız kalan halkın imdadına da bunlar yetişmişlerdir. Konuya ilişkin detayları Selma Yel, Yakup Şevki Paşa'nın bölgedeki faaliyetlerini anlatan kitabında da anlatmaktadır¹²⁷.

Hüsamettin Ertürk'e göre Mütareke'den kısa bir süre önce ele geçirilmiş olmasına rağmen Enver Paşa'nın özel isteğiyle bu bölgeye çok daha fazla önem verilmiş ve yetenekli Teşkilat-ı Mahsusacılar burada görevlendirilmişlerdir. Yenibahçeli Nail Bey Batum'da, Filibeli Hilmi Erzurum'da, Cafer Bey ise Trabzon'da İttihat ve Terakki adına çalışmışlar ve kuryelik görevi görüp Enver Paşa'nın talimatlarını iletmışlerdir. Bu kişilerin ilettikleri talimatlarla, Ertürk'ün ateşli bir İttihatçı dediği Halit Paşa, Miralay Rüştü Bey ve Albayrak Gazetesi Müdürü Süleyman Necati Bey Ardahan Kongresi'nin toplanması için çalışmışlar, bilahare Trabzon, Erzurum ve Kars'tan önemli kişilerin kongreye iştirak etmelerini sağlamışlardır¹²⁸. Yine Ertürk'e göre, Kars Kongresi'nden sonra seçilen yeni Hükümet ülkenin dört bir yanında milli mücadelenin teşkilatlanması için çalışmalar yapmaya başlamış ve çoğunlukla eski İttihatçıları görevlendirmişlerdir. Bu görevlendirmelerde kongreye katılan İttihatçıların ve Teşkilat-ı Mahsusacıların da rolü olduğu yadsınamaz. Buna göre İttihatçılardan Filibeli Hilmi Bey, tüccar Cafer Bey, Miralay Kazım Bey ve Albayrak Gazetesi Müdürü Süleyman Necati Bey Erzurum'un teşkilatlanması için çalışırken Yenibahçeli Nail Bey ise Batum'da görevlendirilmiştir. Trabzon teşkilatının kuruluşuna ise Alay Kumandanı Ali

127 Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, 101-159.

128 Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, 210.

Rıza Bey ve Barutçuzade Hacı Muhtar Ahmet Efendi yetkili kılınmıştır¹²⁹.

Batıdaki örgütlenmeler ise ilk olarak İzmir’de başlamıştır. Turan, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti’nin kuruluş çalışmalarına 6 Kasım 1918’de başladığını ve kuruluş belgesinin 1 Aralık’ta Valiliğe verildiğini yazmaktadır¹³⁰. Bir başka deyişle, gizli saklı değil, işgale karşı açıktan açığa direniş hazırlıkları yapılmaktadır. Valiliğe verilen nizamnamenin ikinci maddesi Mütareke sonrası farklı bölgelerde kurulan sayısız derneklerin hemen hemen hepsiyle aynıdır ve bu derneklerin kuruluşlarının esas amacını oluşturmaktır:

“Cemiyetin maksat ve gayesi, aksam-ı vatanın maddeten ve manen terakki ve tealisi esbabını temine çalışmak, efkâr ve hissiyat-ı memleketi alem-i medeniye iblağ ve isal eylemek, bu maksadın husulüne mâni olacak her türlü teşebbüsata karşı müdafaat-ı meşrua ve ilmiyede bulunmak ve bu memlekette ekseriyete teşkil eden anasırın hukukunu edille-i ilmiyye ve mukniası ile enzar-ı medeniyete karşı ispat eylemekten ibarettir”¹³¹.

Bu benzerlik kuruluşların hemen hepsinin aynı yerden ve eski İttihatçılar tarafından organize edildiğine bir delil olarak kabul edilebilir. Mesut Çapa, Celal Bayar’dan nakille, teşebbüsün Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından bir nevi İttihatçılık olarak değerlendirilmesi sonucunda Cemiyet’in kuruluşunun geciktirildiğini ve ancak Vali’nin değişmesi sonucunda dilekçenin verilebildiğini yazmaktadır. Celal Bayar gibi İttihatçılığı herkesçe malum olanlarsa direkt üyelik yerine dışarıdan destek vermekle yetinmişlerdir¹³².

Bölgedeki diğer bir önemli yapılanma ise İttihatçılardan Hacim Muhittin Çarıklı önderliğinde gerçekleştirilen Balıkesir ile Alaşehir Kongreleri ve akabinde kurulan direniş örgütlenmeleridir. Şerafettin Turan’ın belirttiği gibi iyi bir İttihatçı olan ve bu yüzden Mütareke sonrası bulunduğu görevlerinden azledilen Muhittin Çarıklı tuttuğu günlüklerle bu döneme ışık tutmuştur. Erzurum Kongresi’nin hemen ardından 26 Temmuz 1919’da toplanıp 30 Temmuz’a kadar süren Balıkesir Kongresi’nde alı-

129 Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, 211.

130 Turan, *Kurtuluş Savaşı’nda Kongreler*, 149.

131 Turan, *Kurtuluş Savaşı’nda Kongreler*, 149-150.

132 Mesut Çapa, “İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyet (Aralık 1918-Mart 1920)”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi* 7, sy. 21 (1991): 554-559.

nan kararlar asıl amacın vatanın kurtarılması olduğuna vurgu yapması ve Yunanlıları ülkeden kovmak için ulusal seferberlik ilan etmesi açılarından oldukça önemlidir. Kongre kararlarıyla bilimsel amaç taşıyan cemiyetler silahlı direniş örgütlerine dönüştürülmektedir¹³³.

Mütareke sonrası kurulan cemiyetler içerisinde Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hem kuruluşu daha erken bir tarihe tekabül etmekte hem de amacı diğerlerinden bir nebze farklılaşmaktadır. Talat Bey'in Eylül 1918'de Almanya'ya gidiş ve dönüş yolunda gördükleri durumun vahametini anlamasına neden olurken Bulgarların savaştan çekilmesi neticesinde ilk önce Trakya'nın tehlikeye düşeceğini ve buranın devlet tarafından savunulamayacağını düşündürmüştür. Bunun üzerine Talat Paşa, Edirne İstasyonu'nda görüştüğü İttihatçılığıyla bilinen Edirne Valisi Zihni Bey'den bölgeyi korumak amacıyla halkı organize etmesini istemiştir. Devamında İttihat ve Terakki'nin görevlendirmesiyle Edirne Mebusu Faik Bey (Kaltakkıran), Edirne Belediye Başkanı Şevket Bey, Tüccar Yolageldili Kasım Efendi ve Avukat Mehmet Şeref Bey (Aykut) tarafından henüz Mondros Ateşkes Antlaşması'nın mürekkebi kurumadan 2 Kasım 1918'de İstanbul'da Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi kurulmuş ve Valilik onayından sonra çalışmalarına başlamıştır¹³⁴. Dolayısıyla bu Cemiyet de devlet tarafından bilinen ve onaylanan bir tüzel kişilik olarak tarihteki yerini almıştır. Gizli değildir ve yeraltında bir faaliyeti de bulunmamaktadır çünkü ana gayesi direniş değildir.

O dönemde kurdurulan diğer tüm cemiyetlerde olduğu gibi bu Cemiyet'in programında da Wilson Prensipleri çerçevesinde bölgede Türklerin yoğun olarak yaşamasının bilimsel ispatı ve bu nedenle de işgalinin önlenmesi vardır (Madde 4). Bu gayeyle nesli cetveller ve nüfus kayıtları çıkarılmış, köylere kadar etnografik yapının ortaya konulması amaçlanmış ve tapu kayıtlarına göre arazinin sahiplerinin Türkler olduğuna yönelik çalışmalar yapılmıştır¹³⁵. Cemiyeti İttihatçıların kurmasına rağmen diğer cemiyetlerde olduğu gibi tepkileri üstlerine çekmemek ve İttihatçılıkla suçlanmasını önlemek amacıyla hiçbir fırkayla ilgisinin bulunmadığı özellikle vurgulanmıştır (Madde 7).

133 Şerafettin Turan, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları* (Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., 1967), 3-4.

134 Zekai Güner, *Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918-13 Mayıs 1920)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1998), 12-13.

135 Güner, *Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, 13-14.

Turan'ın aktardığına göre Trakya'daki örgütlenme temel amaç olarak Batı ve Doğu Trakya'nın bir arada tutulmalarını ve bağımsızlığını hedeflemiştir. Cafer Tayyar Paşa (Eğilmez) liderliğinde kurulan Trakya-Paşaeli Cemiyeti, bu amaç doğrultusunda çalışmalarına başlamış ve işgal günlerinde de gizlice faaliyetlerine devam etmiştir. Bu nedenle, Sivas Kongresi'nde anılan tüm cemiyetlerin tek bir çatı altında birleştirilmesi fikrine 1920 Mayıs'ına kadar direnmiş ve Müdafaa-i Hukuk mührünü Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniye mührü ile birlikte kullanmaya devam etmişlerdir¹³⁶.

Atatürk'ü Anadolu Hareketi'nde sahneye çıkaran kongre olan Erzurum Kongresi iki şehirde -Trabzon ve Erzurum- kurulan müdafaa-i milliye cemiyetlerinin ortaklaşa gerçekleştirdiği bir kongredir ve sadece Doğu bölgesindeki şehirleri kapsamaktadır. Bu cemiyetlerin ilki Trabzon ve havalisinin olası bir Rum işgaline maruz kalmaması için şehrin ileri gelenlerinin öncülüğünde 12 Şubat 1919'da kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'dir. İlerleyen günlerde ülkeyi kurtuluşa götürecektir Erzurum Kongresi'ne ön ayak olacak bu Cemiyet'in kurucuları arasında Belediye Başkanı Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi, Mebus Hafız Mehmed ve Mebus Eyüpzade İzzet bulunmaktadır. Bu kurucuların üçü de İttihatçı kimlikleriyle tanınmaktadırlar. Cemiyetin amacı o dönemde kurulan diğer cemiyetlere paralel olarak buldukları bölgede Türklerin çoğunlukta olduğunu ve bölgenin Wilson Prensiplerine göre işgal edilemeyeceğini bilimsel olarak ispat etmektir. Ayrıca, hiçbir partiye bağlı olmadığı da özellikle belirtilmiştir¹³⁷.

Mütareke'den sonra İtilaf devletlerinin yurdun çeşitli bölgelerini işgal etmelerine karşı koymak amacıyla İttihatçıların önderliğinde kurulan cemiyetlerden bir diğeri de Vilayat-ı Sitte'nin bir oldu bitti ile Ermenistan'a verilmesinin önüne geçmek için İstanbul'da 2 Aralık 1918'de kurulan "Vilayat-ı Şarkiye Müdafa'a-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti"dir. Kurucuları İttihatçı mebuslardan Hoca Raif Efendi ve Şair Süleyman Nazif'tir. Daha sonra tüm şubelerin merkezi konumuna gelecek Erzurum Şubesi ise 10 Mart 1919'da açılmış ve Başkanlığa Hoca Raif Efendi seçilmiştir. Yine İttihatçılığ ile tanınan Albayrak Gazetesi sahibi Süleyman Necati de kurucular arasında bulunmaktadır. Cemiyet'in beyannamesinde kuruluş maksadı şöyle paylaşılmaktadır:

"Binaenaleyh müsteinen bi-tevfiki Taâlâ memleketimizde şubesini teşkil ettiğimiz Vilayat-ı Şarkiye Cemiyeti bu memleketteki hukuk-i tarihiyye ve milliyemizin mu-

136 Turan, *Kurtuluş Savaşı'nda Kongreler*, 156.

137 Mesut Piyale, "*Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri*" (Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1992), 162.

hafazasıyla beraber tehcir esnasında yapılan sui-muamelatta milletin katiyyen mehdaldar bulunmadığı ve emvallerinin Rus istilasına kadar muhafaza edildiği, buna mukabil Müslümanların pek gaddarane harekate maruz kaldığı ve hatta hilaf-ı emr tehirden alıkonulan bazı Ermenilerden hamilerine karşı reva gördükleri muamelatı müdellel vesaikle alem-i medeniyete arz ve iblağa ve memleketimize karşı dikilen enzar-ı ihtirası hükümsüz bırakmaya çalışacaktır”¹³⁸.

Görüleceği üzere, Talat ve Enver Paşaların emirleriyle, içine düşülecek zor durumu göz önünde bulunduran İttihatçılar bölgesel cemiyetlerin kurulmasına öncülük etmişler ancak resmi görev almayarak dışarıdan onları kontrolleri altında tutmuşlardır. İttihatçılığın, İtilaf Devletleri nezdindeki kötü imajının amaçlarına ket vurmaması için de herhangi bir siyasi partiyle ilişkileri olmadığı cemiyet programlarında özellikle vurgulanmıştır. Bilinenin aksine, hemen hepsinde silahlı mücadeleden ziyade, Wilson Prensiplerinin 12. maddesi gereği, bölgede nüfusun çoğunluğunun Türk olduğu ve arazilerinin de Türklere ait olduğu bilimsel olarak ispata çalışılmıştır. Buna yönelik bilgi ve belgeler toplanarak Amerikan Başkanı Wilson’a ve İtilaf Devletleri’ne gönderilmiştir. Bu bağlamda heyetler oluşturularak Avrupa’ya yollanmış ve diplomasiyle netice alınmaya çalışılmıştır. Tüm bu eylemler esnasında Padişaha ve Sadarete bağlı olduğu dokümanlarda belirtilse de Cemiyetler kendi başlarına hareket etmişlerdir. Örneğin, Avrupa’ya gidip oradaki yetkililerle görüşmek için İstanbul’un iznini istememişlerdir. Hepsini bir araya getiren ateş ise İzmir’in işgaliyle yakılmış, süreç meşakkatli günlerden sonra Sivas Kongresi, İstanbul’un işgali ve Büyük Millet Meclisi’nin Ankara’da toplanması ile devam etmiştir. Barışçıl örgütler olarak kurulan bu cemiyetler, başka çözüm yolu kalmadığını görünce, teker teker silahlı mücadele kararı almışlar ve direnişin öncülüğünü yapmışlardır. Ancak özellikle belirtmek gerekir ki bu cemiyetler direniş kararı almadan önce de Karakol Cemiyeti, Anadolu’ya silah ve insan kaçırmaya başlamıştır. Valilik izinleriyle legal olarak kurulan Cemiyetler ise önceleri daha çok paravan işlevi görmüşler, İzmir’in işgali ve İstanbul’un Anadolu’daki kontrolü yitirmesi üzerine de direnişin merkezleri olmuşlardır.

6. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Makalemiz Enver Paşa ve İttihatçıların Büyük Cihan Harbi’nin kaybedileceğini düşünüp devamında yapılacak bir bağımsızlık savaşına hazırlık yapıp yapmadığı sorularını

138 İsmail Şen, “Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi’nin Kuruluşu Faaliyetleri ve Atatürk’ün Cemiyete Katkıları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* XVI, sy. 47 (Temmuz 2000): 542-543.

na yanıtlar aramaya çalışmıştır. Bu konuda mevcut literatür tarandığında iki yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Birinci ve daha az seslendirilen yaklaşım, Türk Kurtuluş Savaşı'nın, en azından başlangıcında, ciddi bir İttihatçı etkisi olduğunu kabul ederek süreci özellikle Karakol Cemiyeti üzerinden tartışmakta ancak bu hareketi İstanbul'dan Anadolu'ya insan, silah ve cephane kaçırılmasıyla sınırlandırmaktadır. Bu yaklaşım Enver Paşa veya Talat Paşa gibi diğer İttihatçı liderleri çok az anmakta, hareketin kendiliğinden başladığını ve devam ettirildiğini öne sürmektedir. Bu yaklaşımda adı çokça anılan Kara Vasıf'ın Enver Paşa komutasında önemli görevler verilen bir albay olduğu ve eski İaşe Müdürü Kara Kemal'in Birinci Dünya Savaşı sırasında oluşturduğu başarılı esnaf örgütlenmesinin ise Talat Paşa tarafından kurdurulduğu es geçilmektedir. Oysa Kara Vasıf ve Kara Kemal'in birlikte kurdukları bir gizli örgütün Enver ve Talat Paşalardan bağımsız olduğunu düşünmek çok da olası değildir. Üstelik İttihatçı liderlerin yurtdışına gitmesini takip eden ilk günlerde faaliyete geçen Karakol'da bir üst aklın olmadığını kabul etmek de İttihatçılığın bilinen yapısına ters düşmektedir. Ayrıca bu yaklaşım İttihatçıların ve liderlerinin hiç ortada görünmediği ikinci safhada Kurtuluş Savaşı'nın nasıl başarıya ulaştığını da açıklamamaktadır.

İkinci ve daha çok kabul edilen yaklaşımsa İttihatçıları anmadan Kurtuluş Savaşı'nın yerel güçler tarafından başlatıldığı ve Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Heyet-i Temsiliye tarafından devralındığını iddia etmektedir. Bu yaklaşım ise Atatürk dâhil diğer Paşaların ve siyasetçilerin İstanbul'dan Anadolu'ya nasıl geçtiklerini çok fazla tartışmamakta, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Mütareke'den hemen sonra aynı anda birçok yerde ve benzer şekilde kurulmalarını göz ardı etmekte ve milli mücadelenin Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra başladığını iddia etmektedir.

Araştırmamızda da gösterdiğimiz gibi Enver Paşa kendisinin yaptığı bir plan dâhilinde ve Kafkasya'ya geçmek üzere ülkeden ayrılmıştır. Edirne'nin de Balkan Savaşlarının ikinci safhasında kurtarıldığını her zaman dile getiren Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedileceğini anladıktan sonra savaşın ikinci safhası için hazırlıklara başlamıştır. Öncelikle, kardeşi Nuri Paşa'yı Libya'dan getirip yeni kurdurduğu Kafkas İslam Ordularının başına geçirmiş ve Almanlarla karşı karşıya gelme pahasına bu ordunun Eylül 1918'de Bakü'ye girmesini sağlamıştır. Bundan hemen önce de Haziran 1918'de de Tiflis'te bir Azerbaycan Devletinin kurulmasına ön ayak olmuştur. Gerekli olan maddi desteği sağlamak için Yusuf İzzettin Paşa'yı önemli bir meblağ parayla Kafkasya'ya yollamış ve amcası Halil Paşa'yı da Doğu'daki en önemli orduların başına atamıştır. Kurulan Azeri devletinin Bakü'ye geçmesine de öncülük eden Enver Paşa, Nuri Paşa'nın Almanların olası bir müdahalesine karşı İngilizlerin

ve Amerikalıların desteğini almasını ve hatta yeni kurulan devletin onlar tarafından tanınması için görüşmelerde bulunmasını da istemiştir. Enver Paşa'nın planı yeni kurulan devletin başına geçip olaylar yatıştıktan sonra savaşın ikinci safhası için Anadolu'ya girmek olarak görünmektedir.

Aynı esnada, olası bir işgali engellemek için henüz mütarekenin mürekkebi dahi kurumadan, Anadolu'nun önemli merkezlerinde, daha önce İttihatçılarca kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin altyapısı ve elemanları kullanılarak, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmaya başlanmıştır. Trakya-Paşaeli, Trabzon, Erzurum, Kilikya, İzmir, Kars gibi bölgelerde kurulan cemiyetler ve yerel hükümetler bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bir müddet sonra neredeyse her bölgede bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş ve milli mücadele bunlar üstünden organize edilmiştir. Bu derneklerde tanınmış İttihatçılar, resmi olarak görev almamakla birlikte, geri planda ama gerçek liderler olarak yer almışlardır. Kurulan cemiyetlerin hepsi için valiliklerden resmi onaylar alınmıştır. Bu derneklerin temel amaçları, kuruldukları bölgelerin işgale uğramaması için çalışmak ve çoğunluğun Türklere ait olduğunu bilimsel olarak başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere tüm yabancı devletlere ispatlamak olarak sıralanmıştır. Bu ispatlanırsa da Wilson Prensiplerinin 12. maddesi gereği Türklerin çoğunlukta olduğu bu bölgelerin işgale uğramasının önüne geçeceği düşünülmüştür. Cemiyetlerin kurucularının meslekleri, kuruluş zamanları, yapıları ve nizamnameleri neredeyse birebir aynıdır. Başlangıçta barışçıl amaçlarla kurulan bu dernekler, İzmir'in işgalinden sonra topladıkları kongrelerde silahlı mücadele kararı almışlardır.

Eski Teşkilat-ı Mahsusacılardan oluşan diğer bir kısmı ise işgale silahlı direnişi organize etmek amacıyla Kasım 1918'de Karakol Cemiyeti'ni kurmuşlardır. İstanbul'dan Anadolu'ya insan, silah ve cephaneye kaçırılan bu gizli örgütün temelindeki insan kaynağıysa Kara Kemal'in örgütlediği esnaflar, hamallar ve gümrükçülerden oluşmuştur. Bu sayede örgüt çok kısa sürede İstanbul'a yayılmış ve pek çok başarılı operasyon gerçekleştirmiştir. Görüldüğü üzere Mondros Ateşkesi imzalanır imzalanmaz savaşın ikinci safhası için yapılan plan uygulanmaya konmuştur. Hatıralarda bu planın askeri ve istihbarat konularında tek yetkili olarak görev yapan Enver Paşa ve Talat Paşa tarafından yapıldığı dillendirilmektedir.

Sonuç olarak, Enver Paşa ve İttihatçılar savaşın ikinci safhası için planlar yapmışlar ve Mütareke'den hemen sonra bunu hemen uygulamaya koymuşlardır. Enver Paşa bu planlama doğrultusunda Kafkasya'ya geçmek için harekete geçmiş ancak uzun uğraşlarına rağmen istediği yere ulaşamamıştır. Bu esnada başarısız kalan Hareket, kendisine yeni bir lider seçerek faaliyetlerine devam etmiştir.

Kaynakça

Adivar, Halide Edip. *Türkün Ateşle İmtihanı*. İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2020, 20. Baskı.

Ahmad, Faroz. *İttihat ve Terakki 1908-1914 (Jön Türkler)*, trc. N. Ülken, İstanbul: Sander Yayınları, 1971.

Ahmad, Faroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. trc. S. C. Karadeli. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, 5. Baskı.

Ahmad, Faroz. *İttihatçılıktan Kemalizme*. trc. F. Berktaş. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016, 8. Baskı.

Ahmet İzzet Paşa. *Feryadım, İstiklal Harbi'nin Gerçekleri, I. Cilt*. haz. S. İzzet Furgaç ve Yüksel Kanar. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019, 3. Baskı.

Ahmet İzzet Paşa. *Feryadım, İstiklal Harbi'nin Gerçekleri, II. Cilt*. haz. S. İzzet Furgaç ve Yüksel Kanar. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019, 3. Baskı.

Aksu, Kenan. *İngiliz Belgelerinde Enver Paşa*. İstanbul: İyidüşün Yayınları, 2017.

Akşin, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele. Cilt I*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1992.

Akşin, Sina. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi, 2017.

Alşan, Songül ve Gülsemin Akın. *Tarih Metodolojisi Tarihi Kaynaklar ve Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2019.

Armaoğlu, Fahir. *Türk Siyasi Tarihi*. İstanbul: Kronik Kitap, 2017.

Arslan, Emir Şekip. *Sürgünde Üç Ölüm*. trc. A. Akpınarlı. İstanbul: Truva Yayınları, 2004.

Aslan, Betül. “Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol

Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma", *Atatürk Dergisi* 4, sy. 1 (2004): 29-63.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, 20. Baskı.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Enver Paşa, Makedonya'dan Orta Asya'ya, 1914-1922, Cilt III*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017, 13. Baskı.

Bardakçı, Murat. *Enver*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Bıyıklıoğlu, Tevfik. *Trakya'da Milli Mücadele. Cilt I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.

Bleda, Mithat Şükrü. *İmparatorluğun Çöküşü İttihat ve Terakki Kâtibi Umumisi*. İstanbul: Destek Yayınevi, 2010.

Cebesoy, Ali Fuad. *Moskova Hatıraları, Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*. İstanbul: Temel Yayınları, 2017.

Çam, Mehmet Mert. *Kara Kemal, Küçük Efendi*. İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, 2018.

Çapa, Mesut. "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyet (Aralık 1918-Mart 1920)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 7, sy. 21 (1991): 553-565.

Çetin, Nurten. *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.

Çetinkaya, Ali ve Kazım Özalp. *Direnış 1919*. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2009.

Çolak, Mustafa. *Komitenin Kahramanı Enver Paşa*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, 3. Baskı.

Çukurova, Bülent. *Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları*. Ankara: Ardıç Yayınları, 1994.

Denker, Arif Cemil. *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*. İstanbul: Arma Yayınları, 1992.

Eyicil, Ahmet. *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Liderlerinden Doktor Nazım Bey 1876-1926*. Eskişehir: Dorlion Yayınları, 2021.

Güner, Zekai. *Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918-13 Mayıs 1920)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.

Güven, Cemal. “Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Karakteristik Özellikleri”, *İnsan ve Medeniyet Araştırmaları* içinde. İstanbul: Çizgi Kitabevi, Ekim 2019.

Halil Paşa. *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e, Bitmeyen Savaş, Kütulamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*, haz. M.Taylan Sorgun. İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1972.

Halperin, Sandra ve Oliver Heath. *Political Research Methods and Practical Skills*. New York: Oxford University Press, 2012.

Hatemi, Nilüfer. *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri, Birinci Cilt*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021, 3. Baskı.

Hatemi, Nilüfer. *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri, İkinci Cilt*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021, 3. Baskı.

İnan, Afet. *Enver Paşa'nın Özel Mektupları*. İstanbul: İmge Kitabevi, 1997.

Kaya, Erol. “İttihat ve Terakki Liderlerinin Yurtdışına Kaçışları ve Bunun İstanbul Basınındaki Yankıları”. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi* 10, sy. 1 (2008): 181-201.

Kutay, Cemal. *Atatürk Enver Paşa Hadisesi, Talat Paşa'yı Nasıl Vurdular, Milli Mücadelede Yeşil Ordu Efsanesi, Mütarekede Puntos Sukasti*. İstanbul: İklim Yayıncılık, 2004. 2. Baskı.

Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, trc. B. B. Turna. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2017, 9. Baskı.

Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, 21. Baskı.

Mayatepek, Osman ve Fatih Bayhan. *Dedem Enver Paşa*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

Mehmed Cavid Bey. *Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi -I*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu. İstanbul: Temel Yayınları, 2000.

Mehmed Cavid Bey. *Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi -II*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu. İstanbul: Temel Yayınları, 2000.

Menteşe, Halil. *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentşe'nin Anıları*. İstanbul: Altınordu Yayınları, 2019.

Piyale, Mesut. “*Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri*” Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1992.

Polat, Nazım Hikmet. “*Milli Mücadelede Sivil Direnişin Kökleri: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti 1913-1919*, (2013)”, Son güncelleme 22.08.2022. <https://www.altayli.net/milli-mucadelede-sivil-direnisin-kokleri-mudafaa-i-milliye-cemiyeti-1913-1919.html>

Semiz, Yaşar ve Ömer Akdağ. *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.

Sonyel, Salahi R. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika. Cilt I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

Şen, İsmail. “*Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin Kuruluşu Faaliyetleri ve Atatürk'ün Cemiyete Katkıları*”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi XVI*, sy. 47 (Temmuz 2000): 537-559.

Şimşir, Bilal. *Malta Sürgünleri*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1970.

Şimşir, Bilal. *British Documents on Atatürk 1919-1938. Cilt: I.* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1973.

Tamura, Eileen H. “Narrative History and Theory”. *History of Education Quarterly* 51, sy. 2 (2011): 150-157.

Tanör, Bülent. *Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.

Tansu, Samih Nafiz. *İki Devrin Perde Arkası, Hüsamettin Ertürk, Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı*. İstanbul: Parola Yayınları, 2016.

Tevetoğlu, Fethi. “Milli Mücadelenin Gizli Kuruluşlarından Karakol Cemiyeti”. *Türk Kültürü Dergisi* VIII, sy. 95 (Eylül 1970): 757-763.

Togan, Ahmet Zeki Velidi. *Tarihte Usul*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1985.

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*. İstanbul: Arba Yayınları, 1952.

Turan, Şerafettin. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı’nın Kuvayı Milliye Hatıraları*. Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1967.

Turan, Şerafettin. “Kurtuluş Savaşı’nda Kongreler”. Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümü Semineri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975.

Ülkü, İrfan, *KGB Arşivlerinde Enver Paşa, Türklüğün Son Cephesi*. İstanbul: Milenyum Yayınları, 2016.

Yalçın, Hüseyin Cahid. *Siyasal Anılar*, haz. R. Mutluay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976.

Yamauchi, Masayuki. *Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa, Türkiye’den Türkistan’a*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1995.

Yel, Selma. *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Mer-

kezi, 2002.

Zürcher, Erik Jan. *Milli Mücadelede İttihatçılık*. trc. N. Salihoğlu. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1995, II. Baskı.